

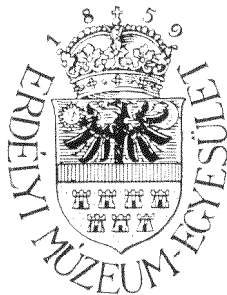
ERDÉLYI TUDOMÁNYOS FÜZETEK

209

BENKŐ SAMU

**NAGY GÉZA, A LITERÁTOR
ÉS MŰVELŐDÉSÜNK MINDENESE**

**AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET KIADÁSA
KOLOZSVÁR, 2007**

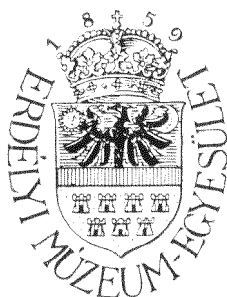
ERDÉLYI TUDOMÁNYOS FÜZETEK

209

BENKŐ SAMU

NAGY GÉZA, A LITERÁTOR ÉS MŰVELŐDÉSÜNK MINDENESE

AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET KIADÁSA
KOLOZSVÁR, 2007

Második kiadás

**Első kiadása a Kolozsvári Református Kollégium 1946-ban érettségizett
öregdiákjainak, Nagy Géza egykori tanítványainak költségén jelent meg 1991-ben.**

A második kiadást Nagy László mérnök támogatta.

**Nagy Géza fényképét
Csomafáy Ferenc készítette**

**Felelős kiadó
Sipos Gábor**

**ISBN 10: 973-8231-69-8
13: 978-973-8231-69-6**

**Készült a Református Egyház Misztótfalusi Kis Miklós
Sajtóközpontjának nyomdájában
Felelős vezető: Tonk István
Műszaki szerkesztő: Bálint Lajos**

1. Ott, ahol történelmileg tekintve hosszú ideje a szellemi és közéleti tevékenység jószerével csak szépliteratúrai mezőkön kecsegtetett sikerrel, akadt egy ízig-vérig literátor férfiú, aki éppen a gyakorlatias szellemi építkezésben, a tudatosan vállalt művelődésszervezésben, az intézményteremtésre és -megőrzésre vállalkozó erők összefogásában és irányításában lelte meg istenadta tehetsége kibontakoztatásának legmegfelelőbb formáját. Ez a férfi, aki három nemzet – a magyar, a román és a német – nyelvének és irodalmának volt szakavatott ismerője és oktatója, aki román, német és francia írók műveinek magyarra ültetőjeként műfordítói készségéről tett tanúbizonyságot, aki a XVII. század végén élt Pápai Páriz Ferenc és a XX. századi Kovács Dezső irodalmi hagyatékát egyazon filológiai rátermettséggel és a szöveggondozásban való jártassággal rendezte sajtó alá, aki magyar tanáraink jó néhány évjárátát tanította meg a pedagógia mesterfogásaira, ebben a sokirányú foglalatosságban közügyiségénél fogva maga is a legfontosabbnak az erdélyi magyar oktatási hálózat és ezen belül a Bolyai Tudományegyetem megszervezése és az Erdélyi Múzeum-Egyesület megmentése körül kifejtett tevékenységét tekintette.

Életműve összegező értékelésében természetesen számba kell vennünk mindazokat a működési területeket, amelyeket Nagy Géza bejárt, megemlékezve arról is, hogy amikor bütorgyári fényezőként kereste meg családjá mindennapi kenyerét, környezete a feladatát példásan végző kétkezi munkást is megtanulta tisztelni benne.

Az erdélyi reformátusok *ároni család*oknak nevezik azokat a familiákat, melyeknek férfi tagjai több nemzedéken át lelkipásztori hivatást választottak maguknak. Ilyen családból származott Nagy Géza. Nagypapa Kutyalván volt esperes, édesapja berlini és bázeli egyetemi tanulmányok után Székelyszenterzsébeten pásztorolta a híveket, majd 1926-tól az egyháztörténet professzora a kolozsvári Református Teológián.

Az apja nevét öröklő ifjabb Nagy Géza Székelyszenterzsébeten született 1914. szeptember 1-jén. A református papi családban nyert eszmei, erkölcsi és intellektuális alapokra támaszkodva a székelyudvarhelyi, majd a kolozsvári kálvinista kollégium nevelt belőle olyan férfiút, aki élete minden szakaszában rendületlenül kitartott az egyetemes keresztyénség eszméi mellett, és soha meg nem szűnt hűséges tagja maradni a református egyháznak. De vallásossága mentes volt minden vakbuzgóságtól és felekezeti elfogultságtól. Jellemző módon kortársai közül a katolicizmusához következetesen hű Venczel Józsefhez és az unitárius értékek felett féltőn őrködő Mikó Imréhez fűzték igen meleg baráti szálak. A vallásos elkötelezettség egyiküket sem gátolta meg abban, hogy megismerkedjenek koruk legkülönbözőbb szellemi áramlataival és fogadják el belőlük mindazt, amit értéknek, humánumnak és a közjóra hasznosnak találtak.

Nagy Géza a kolozsvári I. Ferdinánd Tudományegyetemen, valamint svájci (1933) és magyarországi (1935) tanulmányútjain tudatosan készült a tanári pályára, s ehhez megvolt a született tehetsége és a megszerzett széles körű műveltsége. Hogy ez az oktatói pálya már az elején milyen sikeres volt, arról a zilahi Wesselényi Kollégium és a kolozsvári Református Kollégium nyomtatásban megjelent évkönyvei tanúskodnak. Diákjai követésre méltó férfit fedeztek fel benne. Magával ragadó egyénisége, ellenállhatatlan hatású kedvessége az iskolai élet tarka forgatagában mindenütt jelen volt: a tanórákon az érzelmi és értelmi ráhatás ezernyi mesterfogásával szeretettette meg tantárgyait, internátusi felügyelőként a szombat esti fürdés után kis tanítványával pokrócra heveredve arról faggatózott, ki tud több mesét, népdalt, találós kérdést. Így fedezte fel a

válaszúti Kallós Zoltánt, aki több nyilatkozatában is megvallotta, hogy a Nagy Gézától kapott biztatás nyomán kezdte el *módszeresen* gyűjteni előbb szülőföldje, majd az egész keleti magyarság népköltészeti kincseit.

A kollégium Gyulai Párról elnevezett önképzőkörének munkássága az ő vezetőtanársága idején kapott új lendületet. Szakított azzal a korábbi gyakorlattal, hogy itt a becsvágyóbb diákok a maguk – legtöbbször gyarló – verseit és elbeszéléseit olvassák fel, e helyett a modern irodalom főbb irányainak bemutatását, egyes írói életművek megvitatását helyezte az összejövetel középpontjába. Nem hiányoztak olykor az éles viták vagy éppen a fiatalság társadalmi felelősségére apelláló következtetések sem. Az önképzőkör 1941/42. évi munkájáról ezeket írta Nagy Géza a *Kolozsvári Református Kollégium Évkönyvében*: „A tagok egyre világosabban látták, hogy az eddigi önképzőköri keretek és módszerek elavultak... Az önképzőkör munkájának lényegét és hivatását kutattuk, kerestük egész éven át, s ha sokra nem jutottunk is, mégis megvan az az eredmény, hogy legalább elindultunk a keresés útján.” A keresést hamarosan cselekedetek követték. Így, amikor az 1942/43-as tanévben a munkásirodalom, a munkás irodalmi ábrázolása került terítékre, az önképzőkör tagsága a vezetőtanár sugalmazására azt a határozatot hozta, hogy a nehéz munkássorssal való szolidaritás bizonyosságául felkutatja azt a sokgyermekes munkáscsaládból származó, tehetséges kolozsvári fiataalt, akinek az elemi iskola padjaiból éppen most kellene gimnáziumba lépnie, de családi körülményei ezt lehetetlenné teszik. A határozatot tett követte: az önképzőkör tagjai végiglátogatták a kolozsvári elemi iskolákat, és addig válogattak, amíg rátaláltak egy Bálint Tibor nevű apró gyerekre, aki aztán évtizedek múltával regényben írta meg, hogy miként lelt rá és faragott belőle embert Nagy Géza és az általa vezetett önképzőkör.

Amikor a tanterv szerint a VIII. osztályban a népköltészetre került sor, külön felkészítette tanítványait, hogy két napra kiszállva egy kalotaszegi faluba, ismerkedjenek meg a falusi ember mindennapi életével és náluk lakva, a családi élet közvetlenségében bírák szóra az öregeket és fiatalokat, szorgalmasan lejegyezve, hogy versben, dalban, mesében még mit őriz a népi emlékezet. A felkészülés során maguk a diákok tartottak rövid előadást a kiszemelt falu múltjáról, társadalmi állapotáról, demográfiai helyzetéről és a folklórszövegek lejegyzéséhez szükséges technikai tudnivalókról.

E sorok írásakor itt fekszik előttem a testes mappa a tanulmányi kirándulás írásos emlékeivel, minthogy a diákoknak részletesen be kellett számolniuk élményeikről, és mellékelniük kellett a lejegyzett folklórszövegeket. Maga az anyag megérne egy külön tanulmányt, hiszen általa megragadható a népi hagyományápolás és a pedagógia egymásra találásának különös pillanata; talán az is megállapítható lenne, hogy a már akkoriban, de különösen a következő időkben a folkloristák, etnográfusok és a nagyközönség részéről felkapott és lassan elüzettedő körösfői népi kultúrájának 1943-ban milyen volt a jellege. Az meg egyenesen szépliteratúrai tanulmány tárgya lehetne, ahogy a városról érkezett 18–19 éves kollégiumi diákokat főleg sikamlós lakodalmi versekkel és csujogatásokkal traktálták falusi házigazdáik. Megjegyezzük, hogy a Körösfőre látogató diákok között jó néhányan voltak olyanok, akik aztán jeles emberei lettek a tudománynak, a művészetnek és a közéletnek (a filmrendező Kovács András, az orvostanár Feszt György, a kémikus Egyed János, a lelkipásztor Adorjáni Albert, a könyvrestaurátor-vegyszer Kali Sándor).

Tanári működése első tíz évét Nagy Géza a felekezeti oktatás keretében, református kollégiumi tanárként élte meg, s rövid ideig tartó adminisztratív (egyetemi tanácsjegyzői) szolgálatból visszatérve jövőjét is a Farkas utcai kollégium falai között képzelte el. Apáczai Csere János scholáját az erdélyi magyar reformátusok bevehetetlen várának tartotta.

Munkabírása, szervezőkészsége, vezetésre való rátermettsége már tanári munkássága elején közismertté vált, és egyházi felettesei benne látják az erdélyi református iskolaügyek eljövendő organizátorát; ezért azzal az indoklással, hogy megismerhesse a tanügyigazgatás korszerű módszereit és országos méretekben láthassa a nevelés egész problematikáját, 1940 decemberében berendelik szolgálatátételre a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumba az erdélyi ügyosztályhoz. Felfokozott várakozását itt nagy csalódás követte. Öt évvel később – egy, az alábbiakban még részletesebben megtárgyalandó önvallomásában – így ír a budapesti minisztériumban tapasztaltakról: „Nagy kilátásokkal kecsegtettek, valójában azonban az iskolaszervezési ügyek már eldőlték, a besorolások folyamatban voltak, de ez utóbbiból is, mint minden lényeges ügyből, kihagytak. Az ügyosztály egyes tisztviselői részéről megdöbbentő sovinizmust, hivatali felelőtleniséget, vallási elfogultságot és antiszociális gondolkozást tapasztaltam. Munkaköröm nehezen alakult ki, s végül az erdélyi különbözeti és magánvizsgálatok engedélyeinek intézéseinél állapodtam meg.”

Néhány hónapi minisztériumi szolgálat után tanítványai nagy örömeire visszatér kolozsvári katedrájára. Iskolai munkája mellett elvállalja az EMKE közművelődési szakosztályában a titkári tiszte, azzal a reménnyel, hogy városos és falun művelődési otthonokat szervezhet, olvasókörokkal, énekkarokkal, műkedvelő csoportokkal. De csakhamar tapasztalnia kell, hogy a vezetőség nem rokonszenvezik elképzeléseivel, sőt gáncsolja azok keresztülvitelét, ezért megválnak az EMKE-től.

Feltehetően antimilitarista beállítottsága következtében nem vállalt az iskolában olyan tevékenységet, amely akár játékos formában is a katonaságra emlékeztetett vagy azzal összefüggött. Nem volt leventeoktató, de még cserkésziszt sem. Politikai pártba 1944 előtt nem lépett be, így nem volt tagja az Erdélyi Pártnak sem. Viszont élnek még jó néhányan Kolozsváron, akik szem- és fültanúi voltak annak, hogy Nagy Géza miként lépett fel nyilvánosan a sovinizta uszítással szemben. A már említett önvallomásából idézek: „1943 őszén a Lombi-tetőn férficserkész táborozás volt, ahol többek közt Almay Béla vezérkari tiszt arról az abszurd tételtől tartott előadást, hogy a magyarság mindig önvédelmi és magyar érdekű háborúkat folytatott és sohasem harcolt idegen érdekekért. Már maga az előadás is visszatetszést keltett bennünk, de még inkább azt keltett báró Aczél Ede románellenes uszító hozzászólása. Természetesen az erdélyi románság megsemmisítésének saját elgondolása szerinti programját fejtegette. Mindenki fészkelődött, egy-egy csendes tiltakozó megjegyzés hangzott el, míg végre felálltam és kijelentettem:

»Nem vagyunk hajlandók tovább hallgatni ezt az embertelen programot, amely egész emberségünkkel, népünk erkölcsi jelleméről alkotott felfogásunkkal és istenhitünkkel ellenkezik.«

Szavaimra egyszerre kirobbant az addigi csendes tiltakozás, s a hallgatóság egy emberként fordult szembe mindazzal, amit az előadásban és a hozzászólásban hallottunk.”

Az úri Magyarország erdélyi berendezkedése kiábrándítóan hatott Nagy Gézára, s különösen megnőtt elkeseredettsége a német megszállás után. Értetlenül állt szemben a társadalom halálos dermedtségével, és egyéni akciókkal próbált egyrészt az üldözötteken segíteni, másrészt kapcsolatba lépni azokkal, akik a háborúból való kilépést szorgalmazták. Így lett egyik kezdeményezője és aláírója annak az 1944. szeptember 9-i keltezésű emlékiratnak, melyben erdélyi közeleti férfiak azt kérik Horthy Miklós kormányzótól, hogy azonnal kezdjék meg a fegyverszüneti tárgyalásokat. Részt vett abban a küldöttségben is, amely a Ferenc József Tudományegyetemet a kiűritési parancs ellenére ittmaradásra bírta.

2. Amikor 1944. november elején Kolozsváron a szovjet katonai parancsnokság utasítására megnyitják kapuikat az iskolák, nem egyszerűen csak arról volt szó, hogy nevelők és tanítványok ott folytatják munkájukat, ahol az év márciusának végén a német katonai megszállás miatt abbahagyták. Közben sok minden történt: iskolaépületeket foglalt le előbb a német, azután a szovjet katonaság, az iskolai internátusokat, azok felszerelését hadikórházi célokra vették igénybe, tanítók, tanárok katonai behívókat kaptak, az itthon maradottak tekintélyes részét pedig civilként fogságba hurcolták.

A helyén maradó Nagy Gézának lesz alkalma megismerkedni tragikus élethelyzetekkel. Az Észak-Erdélybe bevonuló szovjet katonai vezetésnek feltűnt, hogy falun és városban milyen sok a katonáskodásra alkalmas férfi, és román nacionalista sugalmazásra megszületik a vád, hogy ezeket a Horthy-rendszer, gerilla-háborúra készülve, mint eljövendő partizánokat hagyta hátra. Az igazság az volt, hogy a háborúban való részvétellel egyet nem értő kolozsvári magyar hadtestparancsnok nem szorgalmazta a férfilakosság hadba állítását, és tömegesen hagyta őket munkahelyükön. A rosszindulatú feltételezés alapján aztán a férfiak jó részét összefogdossák, s a focsani-i gyűjtőtáborba, onnan pedig a Szovjetunió különböző hadifogolytáborába szállítják – már tudniillik azokat, akiket útközben a vérhas és a tifusz el nem pusztított. Csak Nagy Géza közvetlen munkatársai, barátai, kollégiumi tanár kollégái közül tucatnyit visznek el, akik közül hosszú évek múltával csak egy-kettő tér haza.

Ebben a nehéz helyzetben – érdekes módon – a jövőbe vetett reménység határozza meg az erdélyi magyar értelmiség legjobbjainak a magatartását. Soha nem látott lendülettel fognak hozzá a romok eltakarításához, a sebek begyógyításához – lettek légyen azok fizikaiak vagy lelkiek.

Nagy Géza tanügyi és általános művelődési vonalon egyaránt megtalálja a rá váró feladatokat. Nem csak egyes iskolák egyedi panaszai várnak meghallgatásra, hanem az egész város és vidéke (előbb csak a megye, majd egész Észak-Erdély) oktatásügyének a kérdését kell megoldani. A szakszervezetbe tömörülő tanítók és tanárok rövidesen Nagy Gézában találják meg a hozzáértő pályatársat, aki néhány kollégájával vállára veszi az iskolai élet újraindulásával járó szervezési munkák irányítását és a pedagógusok mindennapi gondjait.

A MADOSZ-ból alakult Magyar Népi Szövetség, miután felállítja Balogh Edgár vezetésével művelődési osztályát, tanügyi kérdésekben a Nagy Géza tanácsaira és szervezőképességére hagyatkozik. Az ő hozzáértése annyira nyilvánvaló, hogy a kolozsvári tankerületi főigazgatóság újjászervezésekor Hadházy Sándor főigazgató mellé 1944. december 28-án őt nevezik ki főigazgató-helyettesnek. December 30-án viszont már azt közli a főigazgató alig két napja állított helyettesével, hogy Vescan Teofil, a

Romániai Kommunista Párt észak-erdélyi tartományi főtitkára az eltávolítását követeli, mivel – feljelentés szerint – az elmúlt években fasiszta, sovíniszta és antiszemita magatartást tanúsított. Így Nagy Géza azonnali hatállyal visszarendelték iskolájába, a Református Kollégiumba.

A súlyos vádakkal Nagy Géza bátran szembenézett: „Január 2-án személyesen kerestem fel dr. Vescan Teofil főtitkár urat – írja a Demokrata Arcvonal Központi Tanácsadó Testülete fellebbviteli bizottságához intézett beadványban –, akitől információkat kértem az ellenem beérkezett adatokra vonatkozóan, hogy tisztázhassam magam. Predicsné Váncza Klára elvtársnő jelenlétében azt a választ nyertem, hogy az adatok a Magyar Népi Szövetséghez érkeztek be. Az adatokat meg fogja szerezni, s lehetővé fogja tenni, hogy megismerve azokat, tisztázzam az ellenem felhozott vádakat. Tőlem viszont azt kérte, hogy a magam részéről írjam össze azokat az adatokat, melyekkel bizonyítani tudom, hogy az elmúlt években nem voltam fasiszta, antiszemita és sovíniszta. Megállapodásunknak megfelelően én január 4-én »Vallomás 1940–1944 közötti magatartásomról és tevékenységemről« címen részletes adatokat szolgáltattam, s ezeket személyesen átadtam neki.”

Pár nap múlva egy gépelt lapon valóban megkapta a vádakat. Négy nyilatkozatról van szó, kolozsvári és dési lakosok aláírásával és címével. Nagy Géza – főleg felesége biztatására – azonnal útnak indul, hogy felkeresse a nyilatkozókat. Vannak, akiket megtalál, vannak, akiket nem. A feljelentés mögötti alantas szándékok és módszerek illusztrálására a négy közül itt csak az egyik nyilatkozó szövegét idézzük: „1940 őszén előttünk többször kijelentette, hogy Erdélyre nézve megváltás volt a Magyarországhoz való visszatérés, és hogy német segítséggel előbb-utóbb egész Erdély Magyarországé lesz. Ezt a kijelentést nagyobb társaságban tette, ahová mi is meg voltunk hívva. Farkas László, Malom utca 30. Weil Gábor, Apáczai Csere utca 30.” – Amikor Nagy Géza bekopog a jelzett címen, ott valóban azt a Farkas Lászlót találja, akivel aztán több mint tíz év múlva gyakran találkozik a *Korunk* főtéri szerkesztőségében, de akivel e látogatásig nem is látták egymást. Farkas megdöbbenve hallgatja látogatója szavait, de adjuk át a szót Nagy Gézának: „Farkas László Malom u. 30. sz. alatti lakos január 7-én nála tett látogatásom alkalmával kijelentette, hogy velem egy társaságban soha nem volt, tehát 1940 őszén sem. Nem ismert sem személyesen, sem látásból. Adatokat nem szolgáltatott ellenem senkinek. Arról sem tud, hogy valaha is Weil Gáborral, akit én szintén nem ismerek, de akivel ő baráti viszonyban van, velem egy társaságban lett volna. Éppen Weil Gáborral való barátsága alapján kizártnak tartja, hogy Weil Gábor ellenem bárhova adatot szolgáltatott volna, mégpedig úgy, hogy reá hivatkozott volna, anélkül hogy erre vonatkozóan előbb vele ne beszélt volna. Ő Weil Gáborral együtt december 16-án Kolozsvárt hosszabb időre elhagyta, de míg Weil Gábor távolmaradt, ő január első napjaiban visszatért Kolozsvárra s így a vádat személyesen nyilvánítja alaptalannak. Kéri tanúként való megidézését.”

A többi vád is – nevezetesen, hogy Nagy Géza a dél-erdélyi menekült diákoknak szánt segélyt csak olyanoknak juttatta, akik „információkat szolgáltatnak a nemzetvédelmi osztálynak”, az hogy „fajtiszta magyaroknak” kell átvenniük Magyarország vezetését, vagy hogy „teljesen hungarista beállítottságú és nem progresszív demokrata” – mind-mind annyira megalapozott, mint a Farkas Lászlónak tulajdonított rágalom volt. A vádak aláírói rendszerint valamikor valóban laktak a nyilatkozatban feltüntetett címen, de most nem lelhetők ott. A dési nyilatkozók után Nagy Géza felkérésére barátja,

a festőművész Incze János nyomoz, de még a rendőrségi nyilvántartásban sem találja a megadott neveket.

Valakinek különös, személyes érdeke lehetett, hogy Nagy Géza főigazgató-helyettesi kinevezését lehetetlenné tegye. A vádlott soha nem jutott nyomára, hogy ki lehetett az intrika elindítója – és Farkas Lászlóval utólag medítálva a történetek felett, magunk sem találtunk biztos fogódzót személye felfedéséhez.

A kellemetlen hercehurcának kollégiumi diákjai látták hasznát, akiknek körébe visszatért. A történetek után meg kellett fontolnia barátainak azt a tanácsát, hogy amennyiben a jövőben még vállalkozik közéleti szereplésre, feltétlenül szerezzen magának politikai támaszt a sanda gyanúsításokkal, a mindenre kapható rágalmozókkal, egyszóval a közélet hiénáival szemben. A Magyar Népi Szövetségben vállalt tagsága láthatóan nem volt elég, hogy támadás esetén megfelelő védelemben részesüljön. Biztonságos politikai támaszt akkoriban csak a két munkaspárt egyike jelenthetett.

Kommunisták és szociáldemokraták egyaránt maguk közé hívják. A kommunista párt materialista világnézetét és ateista elkötelezettségét jó lelkiismerettel nem vállalhatja, így szociáldemokrata barátai érvelésére hallgatva az ő pártjukba lép be. Elhatározásának természetesen meglesznek a következményei. A Szociáldemokrata Párt többször is kiáll mellette, de miután 1947-ben e párt sorsa megpecsételődik, Nagy Gézának is viselnie kell párttagsága ódiumát. Meg kell jegyeznünk különben, hogy ő az egyetlen tisztségviselő szociáldemokrata (hamarosan tagja lesz e párt kolozsvári vezetőségének), akinek élvonalbeli tisztség jut a Magyar Népi Szövetségben. E szervezet első országos nagygyűlésén, 1945 májusában ugyanis beválasztották a százas intézőbizottságba, ahol a tanügyi kérdések szakelőadója lett.

Az 1945-ös esztendő forró nyarát Bukarestben tölti, ahol egy tanári munkacsoport élén az erdélyi magyar tanügy függőben lévő ügyeit intézi a Nemzetnevelésügyi Minisztériumban. Óvodák, elemi és középiskolák, valamint a megszervezendő Bolyai Tudományegyetem ezernyi gondjával zörget a miniszter, az államtitkár, a főosztályvezetők irodájának ajtaján. Ekkor még zavartalan a viszonya a Magyar Népi Szövetség vezetőivel, akik még örvendenek is annak, hogy a nemzetnevelésügyi miniszter, Ștefan Voitec szintén a Szociáldemokrata Pártnak a tagja, mint Nagy Géza, tehát eszmétársakként is jól megérthetik egymást.

3. A bukaresti tárgyalásoknak kiemelt problémája a kolozsvári magyar egyetem ügye. Említettük, hogy Nagy Géza 1944 őszén részt vesz abban a küldöttségben, amely felszólítja a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem tanácsát, hogy ne teljesítse a magyar kormány kiűritési parancsát, ne menekítse el az egyetem javait, a professzorokat pedig biztassa maradásra.

Az erdélyi magyar művelődési életnek sok felemelő pillanatát ismerjük, de talán túlzás nélkül állíthatjuk, hogy ezek közül is kiemelkedik az a hősies helytállás, melyet a kolozsvári magyar egyetem akkor tanúsított, amikor 1944 őszén a helyén maradt, a fegyverek elnémulása után pedig azonnal megnyitotta kapuit, és kitartott mindaddig, amíg a változott körülmények között a román állam királyi kézjeggyel szentesített törvényben nem biztosította a kolozsvári magyar egyetemi oktatás folytonosságát. Vélekedésünket megerősítő Márton Áron püspök értékelésére utalunk, mely az Egyházmegyei Tanács rendkívüli közgyűlésén 1945 decemberében hangzott el. „Nem tudhatjuk – mondta a püspök –, hogy a jelenvaló nehézségekhez még milyen nehézség-

gek jönnek a jövőben. Kitartásra, helytállásra, türelemre és áldozatvállalásra mindenesetre szükség lesz. És hogy iskoláink létét, tanerőink jogait, méltányos és kielégítő anyagi ellátását biztosíthassuk, mozgósítanunk és össze kell fognunk minden anyagi és erkölcsi erőnket. Isten segítségében bízva, hittel és reménnyel nézünk szembe a feladatokkal. – Lelkesít egy felemelő példa, és van egy erős szövetségünk. Az erdélyi magyar egyetem helytállása, egyestendős szívós küzdelme, nehézségekkel dacoló élete, mint ragyogó útmutatás buzdít követésre. A nagy emberi gesztusoknak járó mélységes tisztelettel köszönjük az erőt, melyet ebből merítünk, mindazoknak, akik a csüggedésre hajlamosító időkben minket ezzel megajándékoztak.”

Emlékiratok, okmánykiadások ma már jócskán állnak rendelkezésünkre ahhoz, hogy az egyetem eme hősi küzdelmének egyes szakaszait elhatárolhassuk egymástól, és néven tudjuk nevezni azokat, akik oroszlánrészt vállaltak ebben a küzdelemben.

Nagy Géza közülük való volt.

Az egyetemszervezés ügyeivel ő különben csak azután kezd foglalkozni, hogy 1945. április 16–17-én az Országos Demokrata Arcvonal az észak-erdélyi román és magyar egyetemi oktatásról úgy határozott, miszerint a Nagyszebenből visszatérő I. Ferdinand Tudományegyetem visszakup minden kolozsvári egyetemi épületet, az újonnan létesített magyar előadási nyelvű állami tudományegyetemet pedig a sétatéri leánygimnázium épületében helyezik el. Az erdélyi magyarságnak, ha keserű szájjal is, de tudomásul kellett vennie, hogy az Észak-Erdélyben berendezkedő Groza-kormány elvileg ugyan biztosította a magyar nyelvű egyetemi oktatás folytonosságát, és az I. Mihály király aláírásával ellátott rendelettvörvény intézkedik is az egyetem felállításáról, de le kell mondania régi egyetemi épületeiről, valamint azok felszereléséről. A feladat egy teljesen új egyetem megszervezése volt, mégpedig úgy, hogy annak legtöbb épületet igénylő fakultását, az orvostudományit Marosvásárhelyt kellett létrehozni. Hűen fejezte ki a helyzetet a kolozsvári magyar diákok május 1-jén vitt táblájának Bolyai János szavait idéző felirata: „A semmiből új világ: Bolyai Tudományegyetem.”

A Nemzetnevelésügyi Minisztérium 1945. június 4-én a Miskolczy Dezső vezette régi egyetemi tanács helyébe Csörgör Lajos, Demeter János és Jancsó Elemér személyében kinevezett egy bizottságot, mely átadja a „helyiségeket és leltárakat” a Nagyszebenből visszatérő román egyetemnek, szervezi a magyar egyetemet és vezeti annak adminisztrációját mindaddig, míg az új egyetem tanácsa meg nem alakul.

Ennek a hármas bizottságnak nagy szüksége volt arra, hogy megfelelő embereket vonjon be rendkívüli erőfeszítést igénylő munkájába. Venczel József és Nagy Gézára esett választásuk. Hogy munkájuk miből állott, azt magának Nagy Gézának a visszaemlékezéseiből tudjuk. Ő ugyanis 1981-ben bekövetkezett halála előtt néhány hónappal B. Kovács Andrásnak részletesen elmondta élete folyását, s egy évtized múltával, 1990-ben ebből a beszélgetésből kerültek nyilvánosságra a magyar egyetem történetére vonatkozó emlékek. Ebből idézek: „E háromtagú bizottság kiegészítette magát két emberrel, mégpedig dr. Venczel Józseffel, aki mint statisztikus, ragyogó koponya, hallatlan gyors áttekintésével, méréseivel és számításaival rögtön kiszámította, hogy a sétatéri épület köbméterben mennyit jelent, oda mit lehet betenni, hány intézetet, hány tanárt, hány hallgatót tud befogadni. Hasonlóképpen, amikor a vásárhelyi épület ötlete felmerült, átment, egyetlen nap alatt végigmérte az egész épületkomplexumot, és másnap jött vissza az örvendetes közléssel, hogy az egész orvosi kart el lehet nyugodtan helyezni. Nemcsak a kadétiskolában, hanem felajánlották a városi kórházat, valamint az ekkor

még nem államosított, de mégis az egyetem hatáskörébe került Czakó-féle kórház. A másik személy én voltam, aki úgy kerültem bele ebbe a társaságba, hogy én akkor már alaposan megismertem Bukarestet és a minisztériumot. Ennek a társaságnak pedig nagyon jól fogott egy olyan ember, aki otthonosan mozog a Közoktatásügyi Minisztériumban. Vlădescu-Răcoasăval személyes ismeretségben voltam, Grozával is találkoztam, ennek következtében az én révemen kaptak egy olyan embert, akit a tárgyalások szempontjából lehetett felhasználni. Egyébként is ebből a háromtagú ideiglenes egyetemi vezetőségből valójában Demeter János beszélt jól románul, Csögör közepesen és Jancsó Elemér egészen gyengén. Feltétlenül szükség volt valakire, aki beadványok, levelezés tekintetében gyorsan és a román jogi nyelv több-kevesebb ismeretében tudja segíteni a bizottságot, és erre szemeltek ki engem.

A háromtagú bizottság többtagúvá vált tehát. Valójában első ízben Demeter Jánossal ketten mentünk Bukarestbe és jelentkeztünk Voitecnél, aki persze tudott rólunk. Voitec elmondta, hogy itt nagy szervezési munkálatokról van szó, mert az egyetemalapítás az rendkívül igényes és bonyolult tevékenység, itt személyi, végzettségi, épületfelszerelési problémák lesznek, amelyeket tisztáznunk kell. Hogy kellő politikai támogatás is legyen, Demeter János, aki a KP régi tagja volt, és a MADOSZ-ban is benne volt (az Ekés Fronttal szövetséget kötő társaságban), szóval ő – mialatt én Voitecnél maradtam és tovább tárgyaltam a teendőkről – fölkereste az RKP Központi Bizottságát, fölvéve velük a kapcsolatot mint az egyetemi bizottság egyik tagja. Első utunk Bukarestbe meglehetősen eredményesnek és ígéretesnek mutatkozott, de itt is kiderült, hogy egy óriási munkatömeg áll előttünk, amit el kell végeznünk.

A kormánynak megjelent egy olyan rendelete, amely némiképpen megkönnyítette a magyar egyetem megalapítását (bár nagyon nehezen tudtunk hozzászokni ahhoz a gondolathoz, hogy nekünk, akiknek már középkori egyetemünk volt Erdélyben, 1872 óta pedig már tudományegyetemünk, most megint egyetemalapítással találjuk magunkat szemben). Nevezetesen a Groza-kormány arra kötelezte a román Ferdinand Egyetemet, hogy az 1940 és 1944 között a magyar állam által az egyetemi oktatás céljaira beszerzett mindenféle felszerelést, gépet, laboratóriumot és könyvtári anyagot adjon át az újonnan alapított magyar egyetemnek, tehát maradjon meg neki az, ami 1940-ig volt, illetőleg amit ő 1940 és 1944 között Szebenben szerzett, viszont az új magyar egyetem induljon azzal a hozománnyal, amit 1940 és 1944 között a magyar állam – és elég nagy bőkezűséggel – adott. Nem volt szabad igényelnünk azt, ami már be volt építve falba vagy padlóba, az olyan gépezetet, amit nem lehet kiszerezni. Ez elég sok problémát okozott. Volt, ahol sikerült megegyezni, volt, ahol nem.”

Ebben a terjedelmes interjúban sok mindent elmond Nagy Géza, aminek különben máshol nem maradt fenn írásos emléke, főleg a tárgyalások menetére, munkamódszerére vonatkozóan. Ismét a visszaemlékezésből idézek: „1945 nyara és ősze teljesen a személyzeti kérdések és az épületek ügyének a rendezésével telt el. Először is mondtam el azt, hogy 1945 augusztusában vagy júliusában ült össze a 28 tagból álló javaslattevő bizottság, amelyik számára minekünk kidolgozva kellett hoznunk minden egyes javasolt professzor, előadótanár, lektor, tanársegéd önéletrajzát román nyelven, összes dolgozatainak a jegyzékét, mellékelve eredetiben is a megjelent dolgozatoknak egy-egy példányát. Ennek az összeállítása óriási adminisztratív munkát jelentett, s azt mondhatnám, hogy mindez Venczelre és rám hárult, mi szedtük össze és fordítottuk románra az életrajzokat és állítottuk össze a dossziékat. Egyébként is Venczel született szervező, a

pontosság megtestesítője volt, ő volt az, aki a végső formáját megadta a dolgoknak, s az mindig annyira elegáns és imponáló volt, hogy én, aki sokkal jobban tudtam románul, mint ő, mindig olyan megnyugvással láttam, hogy noha én gyártottam és ontottam a sok román szöveget stb., mire legépelésre került, azt már Venczel Jóska átnézte, egy-ségesítette logikailag és felépítésileg. Úgyhogy felbecsülhetetlen a Venczel József szolgálata, most már másodszor is a személyzeti javaslatok megtétele terén.

Ezt követően sorra került a több napig tartó bukaresti gyűlés, amelynek a háttérében végig ott tartózkodott Kurkó Gyárfás a Czikókkal és Bányai Lászlóval, a tárgyalásokon pedig az egyetemi bizottság, Venczel József és én vettünk részt. A munkát úgy osztottuk fel, hogy a hetes bizottságok előtt ismertetni kellett minden egyes személyt élőszó-ban... Ha jól emlékszem, az orvosit Venczel József ismertette, a jogit Demeter János, a bölcsészeti Jancsó Elemér, a természettudományit én. Mondanom sem kell, hogy én-nekem, aki filológus vagyok, valósággal meg kellett tanulnom mindent, hogy teljes könnyedséggel, nem egy felmondott lecke nehézségével, hanem az emberek alapo-sabb ismeretében tudjam az »árut« prezentálni. Nagy meglepetések értek, azt mondha-tom, mert, hogy csak egyetlen példát említek, a természettudományi bizottság körébe tartozott a fizika és matematika is, és ahogy a bizottság leült, két vagy három tag is rögtön azt kérdezte, hogy melyik a Fényes Imre dossziéja. A 28 éves embert már úgy ismerték a román tudományosságban is, hogy elsőként az övét kérték. Persze az megint a humán műveltségű ember számára volt meglepetés, hogy a Fényes Imre dolgozatai 4, 8 vagy 16 nyomtatott oldalt alig tettek ki. A magas fizikában nem a terjedelem a döntő, hanem a tétel és igazság, amit fölismer és kifejti.”

A visszaemlékezésekből megtudjuk azt is, hogy míg néhány jeles bukaresti tudós tanár – elsősorban Bagdasar és Parhon – rendkívül előzékenyen támogatta a magyar egyetem megszervezésével kapcsolatos indítványokat, addig a kolozsvári román pro-fesszorok lehetőleg mindenbe belekötöttek: például nem voltak megelégedve a katedrá-ra javasolt tanárok tudományos munkásságával, mások ellen politikai kifogásokat tá-masztottak, s a leggyakrabban a nacionalizmus vádjával hozakodtak elő. A riporter meg is kérdezte Nagy Gézát, hogy kik voltak ezek a kolozsvári professzorok. A válasz a transzilvanizmus nosztalgiáitól nem éppen érintetlen Nagy Géza szájából keserűen hangzik: „Nagyon érdekes, hogy a legvehemensbb ellenfeleink Daicoviciu és Petrovici voltak. Ővelük volt komoly vitánk, nem egyszer.” Azt is hozzáteszi azonban, hogy a döntést hozó 28 tagú bizottságban, melynek Parhon professzor volt az elnöke és Voitec, a nemzetnevelésügyi miniszter a társelnöke, „Daicoviciuék a vitában alulma-radtak, és a magyar egyetem minden kívánságát teljesítette a testület többségi szava-zással”. – A tárgyalások fontos eredményeként a Groza-kormány engedélyezte 33 ma-gyar állampolgárságú, jórészt nemzetközi hírű tudós tanár szerződéses alkalmazását. 1945. október 20-án pedig megjelent, egyelőre csak megbízatás formájában, az új egyetemi tanács kinevezése Csőgőr Lajos rektorral az élen.

Az egyetem szervezőinek súlyos pénzügyi gondokkal is meg kellett küzdeniük. A Groza-kormány retorikai gesztusokban bőkezűbb volt, mint anyagiakban, ráadásul az inflációs világban mire egy-egy pénzösszeg Bukarestből Kolozsvárra, illetőleg Maros-vásárhelyre eljutott, értéke lényegesen megcsappant. Márpedig ahol egy új egyetemet átalakításra szoruló, üres épületekben kellett elhelyezni, mérhetetlenül sok pénzre volt szükség. Az állami dotáció kevésnek bizonyult. Nyilvánvalóvá lett tehát, hogy az egyetemet felállítani, berendezni az erdélyi magyarság hathatós anyagi támogatása nél-

kül lehetetlen. Így merült fel annak a gondolata, hogy létre kell hozni a *Kolozsvári Bolyai Tudományegyetem Baráti Egyesületét*, azzal a céllal, hogy ez a testület szervezzon országos gyűjtést, a begyűlt adományokból beszerzett felszerelést mint önálló jogi személyiség vegye a maga leltárába és használatra bocsássa az állami magyar egyetem rendelkezésére. Az Egyesület felhívására széles körű és eredményes gyűjtés indult meg Erdély-szerte. Nagy Géza és Venczel József ennek megszervezéséből is kivette részét.

Hogy általában a Bolyai Tudományegyetem létrehozásáért vállalt küzdelemben milyen értékű munkát végzett ez a két férfi, arról hitelesen vall az egykori rektor, Csögör Lajos: „Az egyetem megszervezése kollektív munka eredménye volt, mégis külön kell megemlékezni két munkatársam szerepéről. Nagy Gézáról és Venczel Józsefről van szó. Mindketten mélyen vallásos meggyőződésű, a magyarság jövőjét felelősséggel vállaló »népben, nemzetben« felelősséggel gondolkodó emberek voltak. Lelkiismereti kérdésnek érzem, hogy külön szóljak néhány szót személyiségükről. Nagy Géza az Erdélyi Múzeum-Egyesület titkára, kiváló művelődéspolitikus és a református egyház teljes bizalmát élvező személy volt. Az EME titkáráként a természet-tudományos táraknak legkitűnőbb ismerője és mint ilyen, nélkülözhetetlen a szervezésben. A másik személy, akiről szólni kívánok, Venczel József statisztikus, a *Hitel* munkatársa, az Erdélyi Tudományos Intézet tagja és Márton Áron püspök régi, szeretett bizalmi embere volt. Különböző világnézetünk soha nem zavarta együttműködésünket, minden szociális igazságtevés meggyőző támogatói voltak. Tudása, felelősség-érzete, szorgalma, magától megkövetelt igényessége kiemelte kortársai közül. A közösség szolgálata volt élete egyetlen, soha meg nem szűnő gondja. Szakértelmével nagy része volt abban, hogy a Bolyai Egyetem minden kritikát kiálló színvonalon kezdhesse meg működését. Nagy Géza és Venczel József szakismerete, támogatása nélkül sokszor bizonytalanul álltam volna az azonnali döntést követelő helyzetekben.”

4. Az erdélyi magyarság oktatási intézményhálózata kiépítésén az illetékes országos fórumokkal Bukarestben tárgyaló Nagy Géza maga mögött érezhette egész népét és mindazokat a politikai testületeket, melyek a második világháború befejeződése után úgy tűntek fel, mint egy új, demokratikus társadalmi berendezkedés igazi letéteményesei.

1945 késő őszeig teljes összhang volt Nagy Géza és a Magyar Népi Szövetség vezetői között. Minden támogatást megkapott, hogy az általa vezetett tanügyi kiküldöttek megfelelő politikai háttérrel tárgyaljanak Bukarestben. Ezen az őszön azonban történt valami, ami beárnyékolta a korábbi jó viszonyt.

1945. november 15–18-ra összehívták Marosvásárhelyre az MNSZ százas intézőbizottságának az értekezletét. Egy testület vezetőségi ülése általában a mindennapi jelenségek közé tartozik, de ha ezzel egy időben a meghirdetett városban képzőművészeti kiállítást, ipari és mezőgazdasági kiállítást, irodalmi estet, hangversenyt, bállal egybekötött ifjúsági estet rendeznek, az értekezlet utolsó napjára pedig nagy népgyűlést hirdetnek, ráadásul a közeli járási székhelyeken (Szászrégenben, Nyárádszeredán, Mezöbándon és Erdőszentgyörgyön) MNSZ-funkcionáriusok és papok közös fellépésével ugyancsak népgyűléseket szerveznek, akkor már a külső szemlélő is valami jelentősebb akcióra gyanakodhatott. Az értekezlet különlegességét csak hangsúlyozta, hogy azon megjelent a Román Kommunista Párt Központi Bizottsága képviselőjében Vasile Luca, az Országos Szakszervezeti Tanács képviselőjében Szenkovits Sándor, és

Luca kilátásba helyezte, hogy – ha szükséges lesz – a nagygyűlésre lejön maga a miniszterelnök, Petru Groza is. Hát „szükség” lett rá, és Groza ott termett.

A háromnapos értekezlet és a körülötte szervezett rendezvények ismertetése és elemzése egy hosszabb értekezés tárgya lehetne, itt csak a Nagy Gézára vonatkozó mozzanatokkal foglalkozom.

Az értekezlet hiteles jegyzőkönyvét nem publikálták, az elhangzott beszédeket és felszólalásokat a sajtó csak kivonatossan ismertette. Az eddig megjelent emlékiratok egymásnak ellentmondó képet festenek erről a főleg utóhatásában nagy jelentőségű eseményről. A rendelkezésünkre álló forrásokból annyi azonban már kihüvelyezhető – s ezt a kortársak is így tudták –, hogy a béketárgyalásokra készülő Groza-kormány szeretett volna az erdélyi magyarság reprezentatív testületétől egy olyan nyilatkozatot kapni, melyben kinyilvánítja, hogy az erdélyi magyarok Romániában akarnak élni. Nyilvánvalóan ezért vesz részt az MNSZ ülésén az ország miniszterelnöke, Petru Groza, valamint az RKP titkára, Vasile Luca.

Az MNSZ vezetői nem közvetíthették nyíltan a kormány és a Kommunista Párt vezetőinek fenti kívánságát, hanem úgy határoztak, hogy egy kiáltványban fogalmazzák meg álláspontjukat oly módon, hogy azzal a kormány is megelégedjék, de elfogadható legyen az intézőbizottság számára is. Az értekezlet résztvevői előtt Bányai László olvasta fel a kiáltványtervezetet. A vezetőség a felolvasást követő tapssal elfogadottnak vélte a szöveget, de akkor váratlanul szólásra emelkedett Nagy Géza, és azt mondta, hogy a kiáltvány olyan súlyos, történelmi felelősséggel járó kérdéseket érint, melyeknek eldöntésében az értekezlet nem illetékes, ezért kérte, hogy töröljék belőle a határkérdésre vonatkozó részt. A felszólaló realpolitikus lévén, nem szállt szembe a kormány kívánságával, de leszögezte, hogy a területi hovatartozás kérdésében az MNSZ csak országos nagygyűlésen foglalhat állást, mert a szervezeti szabályzat értelmében egyedül az illetékes nyilatkozni.

A kiáltvány eredeti szövegét csekély módosítással végül is elfogadták. Ez a következő szakaszt is magában foglalta: „Tudatában vagyunk annak, hogy az erdélyi nemzeti kérdés megoldása nem határkérdés, hanem a demokrácia megerősödésének, a nemzeti jogegyenlőség tényleges megvalósításának, a határok feloldásának kérdése. Nem helyeselhetünk semmiféle »áttelepítést«, amely anyaföldünkötől szakítana el. Nem helyeselhetünk semmiféle olyan törekvést, akár magyar, akár román részről, amely a bécsi döntéshez hasonló módszerrel, a nemzetközi reakció szolgálatában Erdélyből újra háborús tűzfészket teremtené.”

A nyilatkozat e megfogalmazása alapján a bukaresti rádió román nyelvű, valamint külföldre sugárzott idegen nyelvű adásaiban azt adta hírül, hogy az erdélyi magyarság vezetői marosvásárhelyi gyűlésükön kinyilvánították kívánságukat: Erdély maradjon Románia birtokában.

Alig telt el két hét az MNSZ marosvásárhelyi értekezlete után, és december 6-án a kolozsvári *Tribuna Nouă* című napilap hasábjain Bogdan V. Tiberiu tanár (akit korábban Neumann Tibor néven ismertek a kolozsváriak) éles támadást intézett Nagy Géza ellen, mégpedig a Tíz Szervezettel kapcsolatosan sürgetett ellene vizsgálatot. Az ügyben éppen az volt a furcsa, hogy a cikkíró mint az észak-erdélyi tanárok múltját vizsgáló, államilag kinevezett bizottság tagja sürget vizsgálatot olyan kérdésben, melynek ügycsomója éppen az ő kezében van. Az egy évvel korábbi támadással szemben most a vádnak van valami alapja: Nagy Géza ugyanis 1944-ben írt egy kis füzetet *Új*

élet az ősi falak között. A Kolozsvári Tízes Szervezet címmel, illetőleg alcímmel. A szervezet régi erdélyi szokásokat felidézve még 1939-ben, a romániai politikai pártok feloszlátása után, a Bánffy Miklós vezette Romániai Magyar Népközösség keretében alakult, és jobboldali meg baloldali szélsőségekkel szemben önképzést, a szociális nyomorúság enyhítését tűzte ki programjául. Mivel a munkásságot nem biztatta aktív politizálásra, sőt óvta tőle, az illegalitásban működő kommunisták gyanakvással néztek a Tízes Szervezetre. Azt igyekeztek elhitetni, hogy szőröstől-bőröstől fasiszta szervezet. Különböző jellemző, hogy az inkriminált broszúrából elretentő például Bogdan a következő sorokat idézi: „A Tízes Szervezet nem emberek által szervezett szervezet, hanem Istentől teremtetett élő szervezet, amelyet nem létrehozni kell, hanem tudatosítani a tagokban, hogy ráébredjenek arra a szerves lelki, szellemi, élettani és gazdasági összetartozásra, amelyben jól-rosszul ma is benne élnek, de amelyben még teljesebb magyar és emberi életet élhetnek, ha a távoli s közeli múlt és a sürgető jelen közösségi parancsának engedelmeskedve helyreállítják a kolozsvári magyar családok ősi szellemi és anyagi közösségét, jószomszédi viszonyát.” Nos, ha valaki nem ért egyet ennek az idézetnek romantikus pátozával, az igazán méltányolható, de ha belőle fasiszmust és faji gyűlöletszítást olvas ki, ahhoz már nagyfokú rosszindulat szükséges: nem az emberiség ellen elkövetett bűn ugyanis, ha valaki idealista és nem materialista. A cikket nyilvánvalóan figyelmeztetésnek szánták az illetékesek, azt bizonyítandó, hogy Nagy Géza múltjában is találhatóak olyan dolgok, amelyek – tetszés szerint előhúзва – bármikor lehetetlenné tehetik közéleti szereplését.

Nagy Géza nem ijedt meg. A támadásra a Szociáldemokrata Párt kolozsvári napilapjában, az *Erdélyben* válaszol. Vállalja a múltját tévedéseivel együtt, a tévedések tudatosításából viszont erkölcsi programot fogalmaz a maga számára: „a legodaadóban teszem azt, amit immár egy évtizede, de különösen másfél év óta teszek senki által kétségbe nem vonható önzetlenséggel; minden erőmmel és szellemi készségemmel segítem a demokrácia nagy ügyéért folyó küzdelmet, mely egyformán román és magyar ügy, s egyformán létfeltétele a materialista vagy nem materialista alapon álló demokrácia dolgozó tömegeknek. Ahogy volt bátorságom nyíltan szembeszállani az elmúlt rendszerben a románellenes uszítással s most egy éve az életüket és egzisztenciákat elsöpítő antiszemitizmussal, ugyanolyan bátorsággal és határozottsággal állok a ma folyó építőmunka szolgálatában.”

Politikai közszereplését tekintve Nagy Géza életében 1946 a legmozgalmasabb esztendő. Ez irányú tevékenységének két színtere van: a Szociáldemokrata Párt és a Magyar Népi Szövetség, és ő úgy politizál, hogy noha jócskán illetik megrovó jelzőkkel, de kétkulacsossággal még legádázabb ellenfelei sem vádolhatják. Ennek egyszerű a magyarázata: annyira nyíltan, mögöttes szándékok nélkül, szókimondóan politizál, hogy profi politikusok szemében akár antipolitikus szépléleknek tűnhet fel.

Be akarja bizonyítani, hogy tisztességesen is lehet politizálni. A marosvásárhelyi értekezlet után a teljes elszigetelődéssel küzdő Magyar Népi Szövetségben azokat az erőket keresi, amelyek a romániai magyarság politikai egységét nem pillanatnyi sakkhúzásnak tekintik, hanem a szervezetet kommunista fiókszerepéből világnézetiileg független, érdekvédelmi testületté szeretnék átalakítani, mégpedig úgy, hogy annak vezetésében kommunisták, szociáldemokraták és e pártoktól távol maradó földművesek, ipari munkások, kisiparosok, kereskedők és értelmiségiek arányosan vegyenek részt, kizárva mindenféle világnézeti és párthegemóniát.

Biztató jelek mutatkoznak.

A Magyar Népi Szövetség 1946. január 7-én egy *Magyar Segélyező Bizottság* felállításával próbálta egységes cselekvésre bírni az erdélyi magyarságot. Tekintélyes – főleg párton kívüli – erdélyi magyar vezető személyiségek aláírásával kibocsátott kiáltvány a hazatérő magyar hadifoglyok és menekültek, az éhező Budapest megsegítésére szólított fel, és „minden magyar segítségét” kérte a magyar tanítók és tanárok, valamint a Bolyai Tudományegyetem támogatására. Az akciónak számottevő anyagi sikere lett, de politikailag inkább a hagyományos erdélyi intézmények (egyházak, EMGE, szövetkezetek) cselekvőkészségére hívta fel a figyelmet, semmint az MNSZ tekintélyét gyarapította volna. Nagy Géza már csak azért is támogatta az akciót, mert a fizetés nélkül tengődő magyar pedagógusok mindennapi gondjainak az enyhítéséről és a Bolyai Tudományegyetem felszereléséről volt szó.

A Segélyező Bizottság tisztas eredményei nem feleltették, hogy a Népi Szövetségben szervezeti megújódásra lenne szükség. Kurkó Gyárfás, Kacsó Sándor, Kós Károly cikkei és a sajtóban közzétett nyilatkozatai arról tanúskodnak, hogy az MNSZ elnöke körül tömörülő vezetői körében egyre inkább teret hódít az a felfogás, hogy a szervezet vezetését át kell alakítani, káros fenntartani a kommunisták másodgarnitúrájából verbuválódott egykori MADOSZ aktivista diktatúráját, és a magyarság valóságos – nem csupán deklarált – politikai egységét kell megeremteni.

Kurkó 1946. január 11-én a sajtóban közzétett *Egyetemes nemzeti egységünk védelmére* című felhívásában utasította az MNSZ megyei elnökeit, hogy 13–20-a között a megyeszékhelyeken hívják össze közös értekezletre a magyar közéleti személyiségeket, úgymint a magyar egyházak és intézmények vezetőit, a magyar tanügyi hatóságok, színház, irodalom és művészet képviselőit, valamint a gazdakörök, szövetkezetek, ipari és kereskedelmi vállalatok, bankok és a közigazgatás magyar vezetőit, s tárgyalják meg a megyei vezetőség *kiszélesítését* „az elnökség munkatársakkal való kiegészítése formájában”.

Az erre való első kísérlet Kolozsváron volt, ahol előbb egy szűkebb értekezleten, majd egy, a Magyar Színházban rendezett nagygyűlésen merült fel meglehetősen éles formában új helyi vezetőség választásának az igénye.

Nagy Géza az utóbbin egy háromnegyed órás, tartalmas beszédben fejtette ki álláspontját és tett javaslatot az MNSZ szervezeti megújódására. A gyorsírással rögzített beszéd ma is elárulja, hogy elmondója alaposan felkészült rá, és a pongyola fogalmazású „felszólalások” évadján formailag is igényesen tálalta gondolatait. Miként korábban, most is arra kéri az MNSZ vezetőit, hogy tartsák tiszteletben szervezeti szabályzatukat, és ne lépjék túl a maguk alkotta rendtartásban körülírt jogköröket. A szervezeti szabályzat betartásával elkerülhették volna a „marosvásárhelyi válság”-ot, amikor is olyan kérdésben foglaltak állást, melyről csak az országos nagygyűlés lett volna illetékes nyilatkozni. Most is az a baj, hogy a szervezeti szabályzat mellőzésével, néhány új tag *bevonásával* akarják kiszélesíteni az MNSZ kolozsvári vezetőségét. Ne *népgyűléseken*, hanem szabályosan összehívott közgyűléseken tisztázzák az *elvi* és *személyi* kérdéseket. Vállalja az együttműködést Kurkóval, az országos elnökkel és Demeter Jánossal, a Kolozs megyei elnökkel.

Azért, hogy az utóbbi időben a dolgozó tömegek elfordultak az MNSZ-től, nem az értelmiség a felelős. A háború után ugyanis az erdélyi magyar értelmiség becsülettel teljesítette kötelezettségét: az orvosok gyalog vagy legjobb esetben szekéren járták a

falvakat, gyógyították a betegeket, a sebesülteket, megakadályozták a járványok kitörését; tanítók, tanárok hónapokon keresztül fizetés nélkül tanították anyanyelvükön a magyar gyermekeket, rendbe hozták a megsérült, megrongált iskolákat. Külön hangsúlyozza annak az értelmiségi csoportnak az önzetlen munkáját, mely a legcsekélyebb ellenszolgáltatás nélkül, állandóan rőtta az utat Kolozsvár és Bukarest között, hogy intézze a magyarság gazdasági, jogi, tanügyi, egészségügyi problémáit. Ezek után igazán méltatlan a magyar középosztályt „bizonyos magyar urak”-nak titulálva a társadalmi feszültségért felelőssé tenni. Tiltakozik az ellen a vád ellen, hogy aki az MNSZ egyes vezetői ellen kifogást emel, az a román reakcióval paktál. Azt javasolja, hogy iktassák ki a szóhasználatból az ilyen önámító állításokat. A szokványostól eltérően arra figyelmeztet, hogy „bizonyos kérdések tisztázásának megvan a maga illemtana”.

Nem lehet egység az MNSZ keretein belül – állapítja meg folytatólagosan –, ha annak vezetésében egy párt (nyilván az RKP) mindenáron meg akarja őrizni hegemoniáját, s felrója az illegalitásból jött MADOSZ-aktivistáknak erőszakos módszereiket, mert „kényszerrel vették rá az embereket arra, hogy az MNSZ tagságával együtt egy másik tagságot [nyilván az RKP-tagságot – B.S.] is vállaljanak”. A válságból kivezető utat abban látja, hogy kommunistákból, szociáldemokratákból és nem munkáspárti, de demokrata földeszekből, kisiparosokból és értelmiségiekből legyen összeállítva az a vezetőség, amely méltán mondhatja magát „minden magyart egybefoglaló *demokratikus* szervezetnek”, melyből csak a valóban fasisztákat kell kirekeszteni. Személyesen Kurkó Gyárfástól várja, hogy megteremti az MNSZ-ben a *demokratikus egységet*. Azt ajánlja neki: „szakítson azokkal a barátaival, akik őt megakadályozzák abban, hogy ismert jószándékának megfelelően személyes tárgyalásokat kezdeményezzen bizonyos személyekkel, s azon tárgyalások eredményeként álljon az erdélyi magyarság elé a demokratikus egység sokat vitatott kérdésének a megoldásával”.

Arra, hogy Nagy Géza mennyire egyértelműen politizált, hogy mennyire elhatárolta magát attól, amit akkoriban oly szívesen és könnyen neveztek *reakciónak*, beszédes bizonyíték, hogy e színházi felszólalásával szinte egy időben a Szociáldemokrata Párthoz intézett beadványában a közelgő parlamenti választásokkal kapcsolatban kifejti: azon a romániai magyarság induljon egységes választási listával. „A közös listán a jelöltek többségének feltétlenül szociáldemokratáknak és kommunistáknak kell lenniük, a pártonkívüli magyar jelöltek pedig nem lehetnek mások, mint közismerten demokratikus magatartású személyek.”

Hogy viszont valóban volt reakció – ha nem is ott, ahol egyes MNSZ-vezetők keresték – annak bizonyossága a bukaresti szociáldemokrata irányítású lapban, a *Libertate*-ban megjelent, félkövér betűkkel szedett, névtelen szerkesztőségi állásfoglalás (címe: *Ardealul este și rămâne românesc* – Erdély román volt és az is marad), mely Nagy Gézát és azokat, akik az MNSZ kolozsvári nagygyűlésén ellenzéki hangot ütöttek meg, notórius reakciósnak (reacționari notorii), hungarista élharcosoknak (frunțași hungariști), az „Anyország” fasiszta elemeinek (elemente fasciste ale „Anyország”-ului) titulálta. A cikk láttán aztán a Szociáldemokrata Párt kolozsvári és bukaresti vezetői egyaránt kapdoshatták a fejüket, hogy a két munkáspárt közötti arányosságot hirdető és az őket kismizmiző szándékokkal viaskodó Nagy Gézáról miket ír egyik központi lapjuk.

A Szociáldemokrata Párt központja helyt adott Nagy Géza panaszának, tisztázta személyét a durva rágalmakkal szemben; tette ezt annál is inkább, mert a pártvezetőség

maga lépett fel kezdeményezően, hogy a közelgő parlamenti választáson megerősítse pozícióját a romániai magyarság körében. Látva azt, hogy a Kommunista Párt semmiképpen nem hajlandó kiengedni markából a Magyar Népi Szövetséget, és a választásokra készülve csak olyan képviselőjelölt-névjegyzéket hajlandó elfogadni, melyen az ő tagjai, illetőleg általa kijelölt pártönkívüliek szerepelnek, a Szociáldemokrata Párt egy maga irányította romániai magyar választási koalícióra tett kísérletet. Létrehozta a Demokrata Magyar Népfrentot, azt törvényesen bejegyeztette, és választási jelet is kért számára. A Temesváron meghirdetett kezdeményezést a kolozsvári magyar szociáldemokraták, köztük Nagy Géza is lelkesen támogatták. Igen ám, de az országban a hatalmat már akkor ténylegesen birtokló Kommunista Párt ezt az akciót már csírájában elfojtotta. Vasile Luca Gyöngyössy István magyar követségi tanácsosnak 1946. augusztus 16-án pontosan elmagyarázza, hogy a kommunisták miért nem akarnak még csak hallani sem a szociáldemokraták elképzeléseiről. „A szociáldemokraták magyar tagozatának működése is – fejtegette Luca – a magyar és román néptől egyaránt idegen imperializmusok malmára hajtja a vizet. E csoport politikája ugyanis arra irányult, hogy a választások alkalmából ún. »egységes« magyar listák indíttassanak. Ezek a listákon együtt szerepeltek volna a Népi Szövetség, a Szociáldemokrata Párt Magyar Tagozata, az egyházak, bizonyos magyar egyesületek stb. jelöltjei, persze oly módon, hogy azok az elemek lettek volna többségben, amelyek ellenfelei a Népi Szövetségnek. Az elgondolás még kedvezőbb számszerű felosztás esetén is arra vezetett volna, hogy a magyarság irányítása a megbízhatóan demokratikus Népi Szövetségi elemek kezéből a papok és egyéb, még antibolsevista vírussal telített középosztályiak keze közé csúszott volna át. A Népi Szövetség a propozíciót természetesen elvetette, és ekkor ezek az álszociáldemokraták elhatározták, hogy külön magyar szociáldemokrata listát fognak indítani, avagy ha ez nem volna lehetséges, a magyar szociáldemokraták felvételét fogják kérni a Demokratikus Blokk pártközi listájára.”

A Luca által kifejtett koncepció természetes következményeként a Kommunista Párt végül is nem ment bele abba, hogy feladja hegemoniáját az MNSZ-ben. Azt még eltűrte, hogy az egyházak, valamint a gazdasági és művelődési intézmények képviselőiből egyet-kettőt bevonjanak a vezetésbe, de a szociáldemokratákat távol tartották, akik közül aztán sokan úgy reagáltak erre, hogy egyáltalán tagadták az MNSZ-nek mint magyar nemzetiségi politikai szervezetnek a létjogosultságát.

A sikertelenségek Nagy Gézának még mindig nem szegték kedvét, s továbbra is vállalta az MNSZ-ben a tanüggyel kapcsolatos országos szervezési feladatokat. Így aztán a százas intézőbizottság legközelebbi, brassói értekezletén ő tart részletes beszámolót az MNSZ tanügyi osztályának működéséről, és mint a sajtó írja, ebben súlyos sérelmekre hívta fel a figyelmet. A tanügy gondjai csak akkor oldódnak meg – hangsúlyozza jelentésében –, ha sikerül „az erdélyi magyar élet minden területén megteremteni *nemzeti életünk kétségbe nem vonható törvényes alapjait*” [kiemelés tőlem – B. S.]. Új, demokratikus törvények nélkül a hatóságok az egykori Anghelescu-korszak törvényeit akarják ráhúzni a magyar nemzetiség tanügyére. Elmondja, hogy sikerült néhány kedvező miniszteri rendelettel érvényesíttetni a megbékélés szellemét, az egyenjogúság elvét, de felhívja a figyelmet arra, hogy az MNSZ már kapott olyan miniszteri leíratot, melyben szóról szóra ez áll: „Egy miniszteri rendelet vagy intézkedés által teremtett helyzet, amely nem egyezik a törvényes alappal, nem nyújt semmiféle biztosítékot a szerzett jogra nézve.” A pusztán miniszteri rendeleteken nyugvó eredmé-

nyeket az ország alaptörvényeiben kell biztosítani, és ugyanakkor vissza kell vonatni a régi, de még mindig hatályos diszkriminatív tanügyi törvényeket. A magyarság csak olyan új törvényeket fogadhat el, amelyeknek előkészítésében és megtárgyalásában részt vesz. Csak így lehet elérni, hogy tanügyünk a törvények jóvoltából *biztos jogi alapot nyerjen*.

Szóvá teszi jelentésében azt is, hogy egyes vidékeken hónapok óta nem kapják meg a magyar tanítók, tanárok – állami és felekezeti alkalmazottak egyaránt – az államtól járó illetményeket. Déván, Torda megyében az MNSZ gyűjtésből biztosít mindennapi betevő falatot a tanítóknak. Szép ez – állapítja meg Nagy Géza –, de tűrhetetlen állapot, hogy kétszeres adózás terhelje a magyar lakosságot. Társadalmi szégyennek tartja, hogy a hadifogságba került magyar pedagógusok családjai semmiféle segélyben nem részesülnek.

A jelentés további részleteinek ismertetésétől eltekintve is láthatjuk, hogy ebben a történelmi szakaszban Nagy Géza a legfontosabb feladatnak a magyar tanügy jogi helyzetének a *kodifikálását* tekintette. Ezen túlmenően néhányadmagával a *nemzetiségi lét általános jogi rendezését* sürgette.

Az MNSZ második országos nagygyűlésének – melyre Székelyudvarhelyen 1946. június 29–30-án került sor – nagy érdeklődéssel várt napirendi pontja volt a nemzetiségi törvénytervezet bemutatása. A tervezetet az MNSZ jogügyi bizottsága dolgozta ki, és Demeter János terjesztette elő. Nagy Géza éppen korábbi javaslata nyomán örömmel üdvözölte a kezdeményezést, jelentős teljesítményként értékelte a törvénytervezet megszerkesztését, de kérte, hogy mielőtt azt a kormány elé terjesztenék, bocsássák szélesebb körű *szakmai* vitára, és feltétlenül mutassák meg a magyar intézmények vezetőinek. Ismeretes, hogy a tervezetből végül nem lett törvény. A Kommunista Párt érdekes módon nehezményezte, hogy az MNSZ a nemzetiségi lét jogi kodifikálását felvetette. Vasile Luca Gyöngyössy István magyar követtségi tanácsosnak a székelyudvarhelyi nagygyűlés után kifejtette, hogy a státutum-tervezetet „komoly elvi és taktikai balfogásnak” tartja, mert ez kísérlet arra, hogy az MNSZ-ből magyar „Volksgemeinschaft-félét csináljanak”, felszámolva „harcos baloldali” jellegét. Luca azt is hangsúlyozta, hogy a tervezet mögött „megtalálható a szociáldemokraták keze”, amiért Demeter Jánost súlyos pártbüntetésben részesítették.

Visszatérve Nagy Géza személyére, el kell mondanom, hogy mi, akkori Móricz-kollégisták bekapcsolódtunk az MNSZ (szimbóluma az egyenlőség jele) választási propagandájába, és összejártuk egész Erdélyt. Szilágyi Zoltán barátommal a Székelyföldről több hetes filmvetítő körútról visszatérve azt jelentettük az országos választási iroda vezetőjének, Balogh Edgárnak, hogy vidéken a legnépszerűbb magyar közéleti ember Nagy Géza, ezért mindenképpen képviselőjelöltként kell felléptetni. Fel is léptetnék, mondta Balogh Edgár, ha nem lenne tagja a Szociáldemokrata Pártnak, de mivel ez a párt és az MNSZ nem tudott a közös választási lista dolgában megegyezni, a szociáldemokraták magyar jelöltjei a Demokrata Pártok Blokkjának (DPB) listáján indulnak.

Az 1946-os esztendő erdélyi magyar közéleti küzdelmeiben élvonalbeli szerepet vállaló és nagy népszerűségnek örvendő Nagy Géza év végére politikai elképzeléseinek kudarcát érte meg: az MNSZ-ben nem jött létre a kommunisták, szociáldemokraták és pártonkivüliek egymást kölcsönösen respektáló egysége, a Szociáldemokrata Párt és az MNSZ nem tudott közös választási listát állítani, és sem a magyar tanügy, sem a nem-

zeti lét alaptörvényben lefektetett jogi rendezésére nem került sor. Mi több, azt is látnia kellett, hogy a Szociáldemokrata Párt is feladta a reményt, miszerint egyenlő közéleti partnere lehet a Kommunista Pártnak. Az MNSZ országos intézőbizottságának ülésén, 1946. október 22-én Nagy Géza még felolvasott egy nyilatkozatot, melyben kifejtette bizakodását, hogy a parlamentben kialakul az MNSZ és a Szociáldemokrata Párt magyar képviselői között a természetes együttműködés, aztán visszatért nevelői és művelődésszervezői munkájához.

5. Az intenzív politikai szereplésekkel felhagyva, 1947 elején Nagy Géza szívesen tesz eleget Gaál Gábor felkérésének, és bekapcsolódik a magyar irodalomtörténeti tankönyvek szerkesztésébe. Jó, bensőséges kapcsolat alakul ki kettőjük között; az egymás iránt tanúsított kölcsönös respektusnak a fundamentuma a szavahihetőség, a magas szintű munkamorál és az irodalom értő szeretete.

Szervezési képességeit Nagy Géza a továbbiakban már csak az Erdélyi Múzeum-Egyesület keretén belül kamatoztathatja. Erdély eme nagy múltú intézményével már gyermekfővel megismerkedett, hiszen édesapja is munkás tagja volt az Egyesületnek. A fiatal tanár nemcsak szorgalmas látogatója az egyesületi rendezvényeknek, hanem hamarosan választmányi tag és 1942-től titkár lesz. Attól kezdve, hogy idős Kántor Lajos örökébe lépett, középiskolai tanári munkája mellett energiája jelentős részét az EME vezetésében vállalt feladatoknak szenteli. A főtítkár Bíró Vencel mellett, akinek mint nemrég kinevezett egyetemi tanárnak és a piarista rendtartomány főnökének sok volt a más irányú elfoglaltsága, Nagy Gézára hárult az Egyesület központi adminisztrációjának vezetése és annak minden gondja. Nagy szüksége is volt az Egyesületnek a jó szervezőképességű, kiváló modora révén tárgyalóképes, a tudománypolitika kényes kérdéseiben is kellő érzékkel eligazodó fiatal titkár tettejére. Egyrészt az egyesületi munka korszerűsítése, másrészt az állammal fennálló rendezetlen anyagi viszonyok tetek szükségessé gyors, ugyanakkor átgondolt központi intézkedéseket; mindezeknek az előkészítése és a folyamatos kezelése a titkár munkakörébe tartozott.

A Múzeum táraiban nagyarányú gyűjtő- és rendezőmunka indult meg, elodázhatalan feladat lett a régebbi és újabb szerzemények szakszerű leltározása. A szakosztályok rendszeres felolvasóüléseken, folyóiratokban és kiadványokban közzétett dolgozatokban számoltak be tagjaik tudományos munkálkodásáról. A megélénkült egyesületi munkának volt a biztonsága az 1942-ben rendezett dési és az 1943-as besztercei vándorgyűlés; a példásan lebonyolított vidéki tudományos találkozók sikere mögött az egyesületi titkár sok fáradságos nappala és éjszakája rejtőzött. A titkári jelentés joggal hangsúlyozhatta, hogy a kiadványok terén elért eredmények 1942-ben olyan arányúak voltak, hogy e tekintetben ez az év az Egyesület fennállása óta a leggazdagabbnak mondható. A következő évi jelentés szintén nagy eredménynek tartja, hogy a háborús körülmények nehézségei közepette is az Egyesület jelentős anyagi áldozatokkal biztosította az *Erdélyi Múzeum*, az *Orvostudományi Szakosztály Értesítője* és a *Múzeumi Füzetek* című szakosztályi folyóiratok rendszeres megjelenését.

Nagy Géza igyekszik az Egyesület munkájába bevonni a fiatal értelmiségieket. Felkarolja az új képzőművészeti törekvéseket. Segíti a fiatal Kovács Zoltánt, hogy a vármegyeházán megrendezze első kiállítását. Az Egyesület két képet vásárol tőle, és folyóiratában méltatja a kiállítást. Ugyancsak ebben az időben a titkár munkájának köszönhetően egyre bensőségebb kapcsolat kezdett kialakulni az Egyesület több mint

1100 tagja és a szakosztályok, illetőleg az elnökség között. Megnőtt a tagság érdeklődése a felolvasóülések, az egyesületi kiadványok iránt, s a titkári jelentés elégtételtként állapítja meg, hogy „az Erdélyi Múzeum-Egyesület tagjává lenni nem kellemetlen társadalmi kényszerrel jelent, hanem megtiszteltetéssel. Erre mutat tagállományunk ez évi tetemes növekedésén kívül a tagdíjak befizetése terén elért kiváló eredmény is.”

Az említett sikerek mellett ezeknek az éveknek megvoltak a történelem hozta rendkívüli nehézségei is. Súlyos tehertételtként nehezedtek az Egyesületre a háborús körülmények és a fajelméleti alapon hozott törvények.

Az Egyesület tagjai, vezetői, kiadványainak szerzői között szép számmal voltak zsidók, akik végig hűségesen kitartottak az alapítók által megfogalmazott művelődési program, az erdélyi múzeumi gondolat mellett, és értékes művekkel szolgálták az erdélyi valóság múltbeli, valamint kortársi értékeit becsülni óhajtó törekvéseket. A zsidóüldözések évadján az Egyesület vezetősége mindent megtett, hogy zsidó tagjait ne érje méltánytalanság, és amikor már pusztán életek mentéséről lehetett csak szó, akkor is a humánus parancsszavának engedelmeskedett. A titkár Nagy Gézának személy szerint is érdeme, hogy az Egyesület ünnepélyes kegyelettel emlékezett meg 1942-ben elhunyt tagjáról, Antal Márkról, a jeles matematikatanárról, az Országos Zsidó Iskola-egyesület igazgatójáról. Nagy Géza és Szabó T. Attila közösen határozta el, hogy egykori kollégiumi tanárukat, később jóbarátjukat, Brüll Emánuel, miután zsidó származása miatt kényszernyugdíjba helyezték, megbízzák az *Erdélyi Múzeum* kiadóhivatala vezetésével, és e munkaterületén meghagyták a német megszállás után is. Ugyancsak ketten mentették ki a gettóból, egy nappal a deportálás bekövetkezése előtt. Az Egyesület szűkebb vezetőségének: Tavaszy Sándornak, Bánffy Miklósnak, Kelemen Lajosnak és Szabó T. Attilának a tudtával évi 4000 pengő tudományos segílyt utalt ki Bíró Józsefnek, a zsidó vallásához öntudatosan ragaszkodó nagyváradi művészettörténésznek, akinek az erdélyi művészettörténet alapvető kérdéseit tárgyaló dolgozatai jórészt múzeumi kiadványként jelentek meg. Már Hitler katonái és Gestapója Kolozsváron voltak, amikor a könyvkiadást is szigorúan korlátozó rendelkezések ellenére Szabó T. Attila és Nagy Géza közösen úgy döntöttek, hogy EME-kiadványként jelentetik meg Palotay Gertrúd budapesti zsidó származású néprajztudósnak a széki varrottasokról szóló munkáját.

Múltját elemezve Nagy Géza arról is beszámol, hogy a gettózás és deportálások idején mindent megtett a zsidók anyagi javainak a megmentése érdekében. Ezt írja – nem kevés önbírálattal – közvetlenül az események után, 1945. január 2-án: „A zsidó vagyonok szétrablása ellen az *Ellenzék*ben hosszú cikkben tiltakoztam. Cikkem és cikkem egyes kitételei ellen ma én is kifogásokat tudok emelni, de az akkori politikai helyzetben barátaim és ismerőseim is merész és kemény kiállásnak tartották cikkemet, melyet kénytelen voltam úgy megfogalmazni, hogy a cenzúra átengedje, s valamiképpen döbbsen meg az emberségükből kivetkezett kis és nagy rablókat, s akadályozzam meg legalább az ingóságok széthordását, ha már az értéktárgyakat nem lehet megmenteni.

Mint az EME titkára erőlyesen tiltakoztam a polgármesteri hivatalban a zsidó tulajdonban lévő műtárgyak és gyűjtemények barbár kezelése, megcsönkítása és rongálása ellen. Múzeumunk könyv- és kéziratárának igazgatója, dr. Herepey Árpád kérésre közölte ki a város vezetőségétől annak engedélyezését, hogy legalább a könyveket megmenthessük és az Egyetemi Könyvtárban mint letétet kezeljük... Az Erdélyi Múze-

umban letétként elhelyezett könyvanyaggal és az ugyancsak letétként megszerezni kívánt műtárgyakkal kapcsolatosan az volt az elgondolásunk, hogy az elhurcolt kolozsvári zsidók visszatérése után egyszerűen visszaszolgáltatjuk nekik.”

A jócselekedetek nyilvántartása általában nem ízléses dolog. Ha most itt mégis ezt az ildomtalanyságot követtem el, annak az a kényszerű oka, hogy Nagy Gézá és az Erdélyi Múzeum-Egyesületet a fasiszmus megdöntését követő időkben antiszemitizmussal is megvádolták. Márpedig ha az egyesületi felelős férfiak a célra nem vezető elvi nyilatkozatok helyett a mindennapi életben, a szakosztályi munkában, a publikációs tevékenységben, a kutatási feltételek biztosításában, a tragikus végkifejlet idején pedig magában az életmentő munkában találták meg a kor parancsolta cselekvési lehetőséget, akkor nem antiszemiták, hanem emberséges emberek voltak.

A front közeledtével az egyesületi vezetésnek a legnehezebb feladata a muzeális értékek megmentése, s ezzel összefüggésben a hatósági kiűritési parancs kivédése volt. A Múzeum számottevő kár nélkül vészelte át a háborút. „E napokban – olvassuk már többször idézett önvallomásában – kemény küzdelmet kellett kifejtenünk az Erdélyi Múzeum anyaga értékesebb részének a kormány által elrendelt elmenekítése, valamint a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum általunk Kolozsváron visszatartott 96 ládányi múzeumi anyagának a Dunántúlra szállítása ellen. Az utóbbi törekvésünk azonban mégsem sikerült, mert a Közgyűjtemények Országos Felügyelősége külön gépkocsit küldött a Székely Nemzeti Múzeum ládái után, s nyílt paranccsal elszállította azokat.”

A fegyverek elnémulása után az Erdélyi Múzeum-Egyesület az idők követelményeinek megfelelően megújítja vezetőségét, az igazgató választmányba bevonja az erdélyi magyar közélet prominens képviselőit. Tavasz Sándor lesz az elnök, Bánffy Miklós az alelnök, Nagy Géza a főtitkár, Nagy Jenő a titkár. Új tagként kerül a vezetőségbe Balogh Edgár, Brüll Emánuel, Csögör Lajos, Gaál Gábor, Jancsó Elemér, Kiss Elek unitárius püspök, Kós Károly, Kurkó Gyárfás, a Magyar Népi Szövetség országos elnöke, Lakatos István szociáldemokrata pártfunkcionárius, Pásztai Géza, Venczel József.

Az EME számára új helyzet állt elő azzal, hogy 1945-től kezdődően Kolozsváron két egyetem működött, a magyar és a román, így az egyesületi gyűjtemények használatának új jogi rendezése vált időszerűvé. A kérdéssel a Magyar Népi Szövetség 1945. május 6–13. között megtartott nagygyűlése is foglalkozott, mégpedig Nagy Géza főtitkár felszólalása alapján. A nagygyűlés nemcsak egyetértéssel fogadta Nagy Géza okfejtését, hanem szinte szó szerinti fogalmazásban határozatai közé iktatta javaslatát. „Az Erdélyi Múzeum-Egyesület igazgatóválasztmányának legutóbb hozott határozata értelmében – olvassuk az MNSZ kongresszusi határozatában – az Erdélyi Múzeum-Egyesület tulajdonjogának teljes fenntartásával, egy, az állammal kötendő szerződés alapján tárait a Kolozsvárra visszatérő I. Ferdinánd Király Tudományegyetemnek és a Kolozsvári Magyar Tudományegyetemnek közös közhasználatára és kezelésébe bocsátja, megfelelő évi bérösszeg és méltányos feltételek ellenében. A Magyar Népi Szövetség az Erdélyi Múzeum-Egyesületnek ezt a határozatát helyesli, magáévá teszi, és megállapítja, hogy e határozattal az Erdélyi Múzeum-Egyesület egyformán szolgálja a kolozsvári román és magyar egyetemi oktatás ügyét, szoros kapcsolatot teremtvé a két kolozsvári tudományegyetem számos tanszéke és intézete között. A Magyar Népi Szövetség Országos Kongresszusa javasolja a kormánynak, hogy a Nemzetnevelésügyi

Minisztérium útján haladéktalanul tegye meg a szükséges lépéseket a szerződés megkötése ügyében.”

A háborút követő újjáépítés nagy nekibuzdulásában, amikor mindenkit elfogott a cselekvési vágy, és még az Erdélyi Múzeum-Egyesület nehezen lelkesedő, jelent és jövőt hűvös tárgyilagossággal mérlegelő, konzervatív beállítottságú vezetői is a nagy lehetőségek reményében jelölték ki a tudományszervezés és a kutatás előtt álló feladatokat, a sajtó is lelkesen támogatta az Egyesület megélénkülő munkáját, dicsérte szervezeti megújódását, és elismerően szólt a kiadványaiban megtestesülő tudományos színvonalról. Jó néhány ilyen méltányoló hangú cikket olvashatunk a kolozsvári *Világosság* 1945–1946-os évfolyamainak hasábjain. Igaz, akkoriban e napilap irodalmi és művészeti rovatát az a Jékely Zoltán vezette, aki nemcsak kiváló költő volt, hanem az Eötvös Kollégiumban képzett tudományos vértetű filológus is. Ő például az *Erdélyi Múzeum* 1945-ös, ötvenedik évfolyamának 3–4. füzetét ezzel az összegezéssel ismertette: „A kötet – úgy is mint az egyetlen erdélyi magyar tudományos folyóirat – megérdemli, hogy gyöngéd kézzel lapozgassuk, s minél szélesebb körben terjesszük a benne található tudományosság tanulságait.” Nem telik el azonban hosszú idő, és ez a hang az erdélyi magyar sajtóból eltűnik, s helyette megjelennek kétes felkészültségű, tájékozatlanságukat harsány hangjukkal feledtetni kívánó újságírók vagdalkozásai; ezek úgymond a „haladás” nevében marasztalnak el valamennyi hagyományos erdélyi magyar intézményt, és igyekeznek pellengérré állítani minden, a pártalapszervezetek diszkuszióinak marxizmusával nem konvergáló eszmét, illetőleg elméletet.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület elleni támadások már 1947 elején elkezdődnek. A kolozsvári *Igazság* című lap 1947. február 7-én egy cikkének már a címében azt az égbekiáltó szörnyűséget teszi közhírré, hogy „Egyetlen munkástagja sincs az Erdélyi Múzeum-Egyesület legnépesebb szakosztályának”. Ez a szakosztály (a Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztály) tudvalevően soraiba az erdélyi magyar filozófusokat, nyelvészeket, irodalomtörténészeket, régészeket, néprajzosokat, történetkutatókat tömörítette, és szabályzata értelmében feladatának a címében foglalt tudományok művelését, terjesztését és népszerűsítését tekintette. Tehát elsősorban a humán tudományok szakembereit hívta közös munkára. Nem is lehetett volna demagógabb váddal illetni, mint azzal, hogy gögösen kirekeszti soraiból a munkásokat.

Az igazi nagy támadás pár hónap múlva, Vasile Luca *A romániai magyarság útja* című cikkének a megjelenése (1947. május 22.) után vette kezdetét. Az „elvtelen magyar egység” elleni harcban megszorodtak a sajtóban a vádak, miszerint az EME „vezetői népellenes beállítottságúak”, közöttük sok a „közismert reakciós elem”, akik az Egyesületből „az erdélyi magyar reakció egyik fellegetvárát akarják kiépíteni és megtartani”. Az Egyesület tudományos munkásságát az egyik cikkíró „tudatosan megszervezett elködösítő propagandának” minősíti, amelynek célja „kifogni a szelet a haladó szellemű tudományosság vitorlájából, s a közfigyelmet olyan kérdések felé fordítani, amelyek a demokratikus magyar tömegek közérdeklődésétől távol állnak”. A cikk személy szerint a jogtudós Balogh Artúrt és az irodalomtörténész György Lajost támadja.

A tárgyilagos sajtótörténeti kutatásnak előbb-utóbb meg kell állapítania, hogy az erdélyi magyar újságírás korábban ismeretlen mélységekbe zuhant azáltal, hogy a minden jel szerint Visinszkiától kezdeményezett, Lucától vezényelt, az „elvtelen magyar egység” elleni harc keretében szócsöve lett az erdélyi magyar kultúra sok százados erő-

feszítéssel felépített intézményrendszerét megsemmisíteni kívánó akciónak. Aki végigolvassa e sajtóhadjárat során keletkezett írásokat, megdöbbenhet az öngyilkossággal felérő felelőtlenség láttán, mely akkor csak úgy osztotta a megbélyegző és a börtön felé vezető utat egyengető jelzőket.

Alig telik el néhány hét a Luca-cikk megjelenése után, és máris kezdik eltávolítani a szövetkezetek (Kaláka, Hitelszövetkezet), a gazdasági és művelődési szervezetek (EMGE, EMKE, Dalosszövetség) vezetőit, s ezzel párhuzamosan megindulnak a politikai perek, melyeknek koncepciójában az áll, hogy a magyarországi Kiszgazdapárt és a hagyományos erdélyi intézmények vezetői összeesküdtek és közösen veszélyeztetik Románia s a Szovjetunió biztonságát, mi több, az egész emberiség boldog jövődjét.

A sztálini párttörténeten iskolázott újságírók jól megtanulták a leckét, hogy mindehütt összeesküvést szimatoljanak, és sem jogérzésük, sem erkölcsi ítélőképességük nem tiltotta, hogy a tényeket könnyed zszurnalisztikai fordulatokkal helyettesítve vérvadakat kovácsoljanak közismerten becsületes, köztiszteletben álló személyek ellen.

A Luca-cikk elsősorban a Romániai Magyar Népi Szövetségtől követeli, hogy sorait tisztítsa meg a „befurakodott ellenséges elemektől”, ugyanakkor erre a szervezetre bízza a rendteremtést az erdélyi magyar közéletben, nevezetesen, hogy szervezetiileg és személyileg is helyezze pártirányítás alá a magyarság intézményeit.

A korabeli sajtó figyelmes tanulmányozóinak azonban az is feltűnik, hogy a lapok nagy harsogásában két főszólam különül el egymástól. Az egyik nem sokat kertilve tulajdonképpen mindent és mindenkit el akar tüntetni, amit és akit „népellenesnek” minősít, a másik is megnyomja időnként a pennát, de a sorok közül kitetszik, hogy menteni akarja azt, ami menthető. Ez a sajtóból *kikövetkeztethető* különbözőség megfellel annak a politikai ténynek, hogy a Magyar Népi Szövetség vezetőségében a színfalak mögött két vonal küzd egymással. Hiába nyilatkozta Csákány rádióban, hogy a „Magyar Népi Szövetségben nincs két vonal”, mert mint már akkor sejthető volt, és később bizonyossá is vált, bent két vonal; az azonban, hogy a vezetőségben személyileg miképpen polarizálódtak az erők, majd csak később, 1949. november 3-ról 9-re virradó éjjel derül ki, amikor a Securitate letartóztatja Kurkó Gyárfást, Balogh Edgárt, Csögör Lajost, Méliusz Józsefet, Antal Dánielt. A letartóztatás ténye bizonyítja, hogy 1947-ben is elsősorban ők azok, akiknek nem mindenben akaródzik alkalmazkodni az új irányvonalhoz, és akiket éppen ezért a központi kommunista hatalom nem néz jó szemmel a magyarság politikai szervezetének az élén. De egyelőre még fel akarja használni őket. Kurkó már látja, hogy sorsa megpecsételődött, és hosszabb időre kórházba vonul, Balogh Edgár viszont még nagy taktikai játszmába kezd, egyrészt hogy bizalmat támaszszon maga iránt a Kommunista Pártban, másrészt hogy segítsen megőrizni az általa is értékesnek tartott erdélyi magyar művelődési intézményeket.

Nagy Géza nem vezetett naplót, de fennmaradt élete néhány jelentős eseményének a tőle származó leírása, mégpedig abban a friss, eleven formában, ahogy azokat a történet követően papírra vetette. Így egy terjedelmes gépiratban rögzítette azt a közte és Balogh Edgár között 1947. július 10-én elhangzott dialógust is, mely a személyi sorsokon túlmenően az Erdélyi Múzeum-Egyesület jövőjét illetően is fontos információkat tartalmaz.

Beszélgetésükben Nagy Géza felelősségre vonta Balogh Edgárt, hogy miért terjesztik róla az MNSZ-ben azt a vádat, miszerint részese volt az Unghváry-féle összeeskü-

vésnek. Fővádlottjáról így nevezték azt a megfélemlítési célzatú politikai pert az „elv-telen magyar egység” elleni támadás idején, mellyel azt akarták demonstrálni, hogy Nagy Ferencék, főleg Dálnoki Veress Lajos, Erdélyben is szervezkedtek. Nagy Géza joggal riad meg attól, hogy szintén a kampány kiszemelt áldozata lesz, s igyekszik ele-ve elhárítani a kitalált rágalmakat. Úgy látszik, hogy ekkor már sokat tudott a sztálini büntetőjogi gyakorlatról, mert mondandóját szükségesnek tartotta emígyen nyomatéko-sítani: „De nemcsak hogy nem vettem részt az összeesküvésben és nem tudok róla, hanem ha az történne, hogy Unghváry Sándor és társai ugyanolyan leplezetlenül és fenntartás nélkül vallanának, mint annak idején Buharin és társai, és nemcsak mindent elmondanának, hanem mindenkit megneveznének, akikkel a legcsekélyebb kapcsolat-ban is állottak, akkor sem volna rólam semmi mondanivalójuk, mert velem semmilyen kapcsolatban nem állottak, sem közvetlenül, sem közvetve.” Balogh Edgár válaszul a kemény szavakra elmondja, hogy ő nem foglalkozik az összeesküvés ügyével, de fela-datul kapta, hogy teremtem rendet az EME körül. Nem csinál titkot belőle, hogy az MNSZ álláspontja szerint mind a „nyakas” Tavasz Sándornak, mind pedig a főtitkár Nagy Gézának távoznia kell a vezetésből.

Balogh azt tanácsolja Nagy Gézának, hogy kötelezze el magát a „keleti demokrá-cia” mellett, egy nyilatkozatban helyeselje a megindult „politikai tisztogatást, a kor-mány gazdasági terveit”, és így állítsa helyre maga iránt a bizalmat. Majd béküléke-nyebben így folytatja: „Nézd, Géza, mi kitűnően tudnánk együttműködni, mint ahogy a múltban is sokszor működtünk együtt, sőt az Erdélyi Múzeum ügyét is megoldhatnók.” Erre Nagy Géza így válaszol: „Ha ma a te tanácsodra elkezdeném ezt a nyilatko-zatsorozatot, azt jelentené, hogy félteni valóm van, hogy bűnösnek érzem magam s szeretnék menekülni bizonyos következmények elől. Az Erdélyi Múzeum-Egyesületet illetően pedig én csak tisztességes együttműködésre gondolok. Nem vagyok képes olyan lépésre rászánni magamat, amely az Erdélyi Múzeum-Egyesületet veszélybe so-dorhatná. Határozott meggyőződése az, hogy ebben a mi tudományos akadémiánk-ban össze kell egyeztetni az érdekeket, mert ebből mindenkire egyformán haszon szár-mazik.”

További hosszan tartó tárgyalások után, a sajtó növekvő pergőtüzében az EME régi választmánya átadja helyét egy szűkebb, héttagú bizottságnak, melynek élén Csőgőr Lajos, a Bolyai Egyetem rektora állt, és tagja lett Balogh Edgár, Gaál Gábor, Jakó Zsigmond, László Gyula, Szabédi László, Török Zoltán. A főtitkári teendőket Szabédi, a titkárit Nagy Jenő látta el. Az új vezetőség vállalta, hogy „az Erdélyi Múzeum-Egyesületet a népi demokrácia szellemi arcvonalára sorakoztatja fel”. Az egyesület ekkoriban levéltárának rendezése, fejlesztése terén végzett értékes munkát. De ez sem tart sokáig. Jellemző módon Csőgőr Lajos és Balogh Edgár letartóztatása után három hónappal az Erdélyi Múzeum-Egyesület hatalmi intézkedés következtében megszün-tette működését – amint azt egy Szabédi László keze írásában fennmaradt jegyzőkönyv hírül adja.

E gondolatmenet lezárásaképpen hadd említsem meg, hogy miután Nagy Géza és Balogh Edgár egyaránt megjárta a román „népi demokrácia” börtöneit, újult erővel vállalkoznak közös munkára – szerzőként és szerkesztőként – a *Korunk* hasábjain ép-pen úgy, mint a *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon* szerkesztésében.

6. Ha 1946 a felfokozott közéleti aktivitás esztendeje volt Nagy Géza életében, 1947-et a visszavonulás jellemezte. A Magyar Népi Szövetség központjának Bukarestbe költöztetésével már az év elején megszűnt közvetlen kapcsolata a tanügyi bizottsággal, az EME elleni támadások miatt végül is át kell adnia helyét sokkal jobb pályatársaknak, a munkáspártok egyesülése után pedig a szociáldemokráciára sem támaszkodhatik – kiszorulva hát minden korábbi közéleti munkaterületéről, a Református Kollégiumba, gimnáziumi katedrájára vonul vissza.

De itt is remegni kezd a föld.

A népköztársaság kikiáltása után, az új alkotmány propagandisztikus előkészítése keretében széles körű sajtóhadjárat indult meg a tanügy államosítása mellett, és ezzel összefüggésben az egyházi oktatás ellen. Az erdélyi magyar sajtóban se szeri, se száma azoknak a cikkeknek, melyek leleplezik a felekezeti iskolák elavult rendszerét, a tanítókat „nyomorgató” papokat; a jövő egyetlen elfogadható nevelési keretként az államosított tanügyet magasztalják, mely az óvodától az egyetemig biztosítja a jövő nemzedék tudományos szellemben való nevelését.

Ennek a propaganda-hadjáratnak a veszélyét az erdélyi magyar egyházak természetesen felismerték, és reagáltak is rá. Márton Áron pásztorlevélben szögezte le, hogy az egyháznak elidegeníthetetlen joga az iskolák fenntartása és a gyermekek lelki gondozása. Az Erdélyi Református Egyházkerület hivatalos lapja, a *Református Szemle* 1948. évi 6. számában (március 31.) *Az Erdélyi Református Egyházkerület iskoláinak rövid története* című cikkben foglal állást a kérdésben. A cikk aláírás nélkül – mintegy a szerkesztőség álláspontját kifejezve – jelent meg, de nem volt különösebb titok, hogy megírásában döntő szerepe volt a két Nagy Gézának: az egyháztörténész apának és fiának, a tanügy minden kérdését jól ismerő kollégiumi tanárnak.

A cikk ismerteti az egyetemes református egyháznak hitvallásaiban előírt nevelési kötelezettségeit, és végigkíséri azt a történelmi utat, melyet az erdélyi református iskolák bejártak a reformációtól kezdve a XX. század derekáig. Ifjabb Nagy Géza tollára vall, hogy a cikk mondandója alátámasztására az egyházi iskolázás hatályos jogi alapjainak tekinthető nemzetközi szerződéseket idézi. Így kerül az írás argumentációjába az 1919-es kisebbségi egyezmény és az 1947-es párizsi békeszerződés. „Az 1919. december 19-én aláírt kisebbségi egyezmény 9. cikke kimondja: »Azoknak a román állampolgároknak, akik faji, vallási vagy nyelvi kisebbségekhez tartoznak, joguk van saját költségükön iskolákat és más nevelőintézeteket létesíteni, igazgatni és azokra felügyelni, azzal a joggal, hogy azokban saját nyelvüket szabadon használhatják.«

Az 1947. február 10-én megkötött párizsi békeszerződés II. része 1. szakaszának 3. cikkelye az 1. pont alatt kimondja: »Románia minden szükséges intézkedést megtesz, hogy a román fennhatóság alá tartozó minden személy számára biztosítsa fajra, nemre, anyanyelvre vagy vallásra való tekintet nélkül az emberi jogok és az alapvető szabadságok használatát, beleértve a szólás, a sajtó és kiadás, a vallás, a politikai vélemény és nyilvános gyülekezési szabadságot.« Ebből határozottan megállapítható az, hogy az egyházi iskolák nemcsak a vallás, hanem a véleménynyilvánítás szabadságának igényével is kérhetik eddigi nyilvános működésük szabadságát. Erre a múltban végzett népnevelő szolgálatuk alapján a demokratikus kormányzatnak meg kell adnia a jogot és lehetőséget.”

A *Református Szemle* cikkére a válasz nem késett sokáig. A hagyományos erdélyi magyar intézmények rombolásában elől járó marosvásárhelyi *Szabad Szó* azzal vádolja

a cikk íróját, hogy a szép történelmi múltat sanda szándékkal idézi meg, hogy a református papokat, tanítókat és általában a híveket félrevezesse, hogy gyanút keltsen bennük a Román Népköztársaság iránt, mintha az nem tartaná tiszteletben az 1947. évi párizsi békeszerződés rendelkezéseit. A cikket író Kovács György szerint természetesen nincs igaza a *Református Szemlé*nek, amikor rá akarja sütni az iskolaállamosításra, hogy ez a vallás és a véleménynyilvánítás szabadságának korlátozását jelenti, mert éppen ellenkezőleg, a felekezeti iskolák megszüntetése révén jut el az itt élő magyarság a teljes nemzeti jogegyenlőséghez. Érvelését a *Szabad Szó* politikai fenyegetéssel is megtoldja: „Aki pedig, akárha »oly tapintatosan« és »óvatosan«, miként a *Református Szemle* cikkírója teszi, ellenszegül ennek a fejlődési folyamatnak és gyanút próbál kelteni a hívekben a demokrácia tiszta, becsületes szándékai iránt, az a néppel találja szemben magát.”

Míg 1948 tavaszán úgy látszott, hogy az egyházak vezetői közösen fellépve valamit elérhetnek a felekezeti iskolák megmentése érdekében, a márciusi választások után, 1948. május 1-jén életbe léptetett új népköztársasági alkotmány alapján elrendelt államosításokat követően a református egyház nem látott lehetőséget a további küzdelemre. Ebben az évben zsinatot is azért kényszerült kettőt tartani a református egyház, mert az elsővel, a tavaszival a világi hatóságok nem voltak megelégedve. Az 1948. október 24-én megnyílt zsinatnak az egyház híveihez intézett szózata – ennek szövegét Vásárhelyi János terjesztette elő – a felekezeti oktatásról a következőket tartalmazza: „Egyházunk körében tanítói, tanáraink, nevelő munkásaink helyzete megváltozott. Miután a történelmi fejlődés rendjén minden fokozaton a nép oktatásának gondját Népi Köztársaságunk vette át iskoláinkkal együtt. Anyaszentegyházunk meghajol Népi Köztársaságunk a fejlődés rendjén eszközölt alapvető intézkedése előtt, de e nagy fordulat alkalmával elodázhatatlan kötelességünknek tartjuk, hogy hálával és elismeréssel emlékezzünk meg tanítói, tanári, nevelői munkásaink azon felbecsülhetetlen értékes tevékenységéről, amelyet századokon át, de különösen akkor, amikor egyházunknak saját iskolái fenntartásával kellett gondoskodnia magyar népünk neveléséről és oktatásáról, kultúránk megőrzéséről és fejlesztéséről, olyan hősi kitartással és áldozatkészséggel végeztek.”

Az államosítások idején hivatalos helyről, egyenesen a miniszterelnök szájából is többször elhangzott, hogy a nagy hírű erdélyi gimnáziumokat továbbra is magyar nyelvű iskolaként működtetik. Az első jel arra, miszerint ezt az ígéretet nem kell túlságosan komolyan venni, az volt, hogy a gyulafehérvári római katolikus gimnáziumot, melyet az iskolák építésében elévülhetetlen érdemeket szerzett Majláth Gusztáv Károly püspökről neveztek el, nyomban az államosítás után román liceummá alakították át. A Magyar Népi Szövetség aktivistái ezt azzal magyarázták, hogy így fizet a népköztársaság Márton Áronnak azért, mert nem bocsátkozott alkuba az egyházi iskolák ügyében. A hajlékonyabbnak bizonyuló református egyház kollégiumai egyelőre mint állami liceumok működtek tovább, de tantestületüket nyomban kicserélték.

Az iskolák egyházi jellegének a gyors megszüntetésére támadt a tanügyigazgatóságnak az a szellemes leleménye, hogy a tanítókat, tanárokat kicserélték: a katolikus nevelőket volt protestáns intézetekbe helyezték, a protestánsokat meg katolikusba. Így lett egy év múlva, 1949-ben a református kollégiumi tanár Nagy Gézából tanítóképezdei tanár a kolozsvári katolikus gimnázium épületében. Tanítványai új iskolájában is hamar megszerették.

7. Sajnos nem telt el hosszú idő, a sok korábbi áskálódásnak meglett az eredménye: a Nagy Géza lakása ajtaján is bekopogtak. Így aztán, mint a huszadik századi európai értelmiségi sors kitüntettetjének, neki is része lett kényszermunkában, börtönben.

Az ötvenes évek elején bevett szokás volt, hogy a hivatalos ünnepek előestéjén (május 1., augusztus 23., november 7.), illetőleg idénymunkák előkészületei idején tömegesen tartóztatták le a gyanúsnak tartott személyeket. Nagy Gézát 1952. február 22-én vitték el otthonából és zárták be a kolozsvári Securitate pincéjébe sokadmagával. Az éjszaka sötétjében, a világítás nélküli pincehelyiségben kitört a pánik: senki nem látott semmit, fogalma sem volt, hogy kik közé lökték be az ajtón. Az eluralkodó halálfélelemben megszólalt egy érces férfihang: nyugalomra, csendre intette sorstársait, s arra kérte őket magyar és román nyelven, hogy hallgassanak meg egy történetet, melyet előbb magyarul, majd románul is elmond. A hirtelen támadt csendben felhangzott a vers:

*Mint ha pásztortűz ég őszi éjszakákon,
Messziről lobogva tenger pusztaságon:
Toldi Miklós képe úgy lobog fel nékem
Majd kilenc-tíz ember-öltő régiségben.*

Arany János, avagy maga a költészet csodát művelt: a kedélyek megnyugodtak, a felzaklatott lelkiállapotú férfiak leültek kis motyóikra, és a vaksötétben hallgatták a *Toldit*. A régi gimnáziumban egy kerek évig tanították irodalmunknak ezt a remekét, könyv nélkül tudtuk, de Nagy Gézában ezen túlmenően megvolt a biztos hit, hogy ez a szöveg ezen a különleges helyen is megteszi a kellő hatást. Azt hiszem, ez volt a legsikeresebb magyarórája. Mivel azonban a túlszűfolt helyiségben románok is voltak, szakaszról szakaszra haladva, rögtönzött román fordításban tolmácsolta Arany János mondandóját magyarul nem tudó sorstársainak.

Az osztályellenségnek minősített, főleg kolozsvári értelmiségi letartóztatottakat előbb Funduleára vitték, ahol a gumipitypang korszakát élő szocialista mezőgazdaság gyapotültetvényt telepített. Az erős tavaszi fagyok nyomán azonban hamvába halt a merész vállalkozás, és a munkára fogott rabokat a másik nagy természetátalakítási terv színhelyére, a Duna–Fekete-tenger csatorna építőtelepére szállították. A Cernavodán töltött nehéz hónapok után Nagy Gézát Bukarestbe, a belügyminisztérium föld alatti börtönébe vitték, ahol hosszan tartó kihallgatásnak vetették alá; ennek az volt a célja, hogy olyan terhelő vallomást csikarjanak ki belőle, melynél fogva koronatanú lehet a Balogh Edgár, Csögör Lajos, Demeter János és Jordáky Lajos ellen folyamatban lévő hazaárulási perben. A vallató tiszték nem sokra mentek vele, mert ő mindvégig kitartott a kihallgatások kezdetén kifejtett álláspontja mellett, hogy a per vádlottaival sohasem volt azonos politikai platform. Nagy Gézából nem lett koronatanú. Visszakerült a csatornához, ahonnan – Erdő János kérésére Kiss Elek unitárius püspök járt közben érdekében – Petru Groza intézkedése következtében 1953. január 9-én szabadult.

Iskolájába azonban nem mehetett vissza. Jóemberei segítségével a kolozsvári bányavállalatnál helyezkedik el, ő összesíti a naponta telefonon érkező termelési jelentéseket, amelyek ha hitelesek lettek volna, Egeres környékén a legkisebb dombnak is el kellett volna tűnnie.

Közben egy kolozsvári diákpert a hadbíróság újratárgyal, feltehetően éppen azzal a szándékkal, hogy az ügybe Nagy Gézáat is belekeverjék. A már börtönben ülő középiskolásokat – köztük a később íróvá lett Veress Zoltánt és Palocsay Zsigmondot – arról faggatták kihallgatóik, hogy volt tanáruk tudott-e szervezkedésükről. Arról nem tudott, de igazság szerint 1951-ben lebeszélte őket arról, hogy emlékünnepelet tartsanak március 15. tiszteletére. Ebből lett a vád: a tanár nem jelentette fel a hatóságoknál tanítványait, akik március 15-i megemlékezést szerveztek. Az ítélet után egy évet ült börtönben – a tanár, aki nevelt és nem lett besúgó.

A börtönből szabadulva ismét csak nem taníthatott s még tisztviselő sem lehetett; évekig kizárólag fizikai munkára érdemesült. Ekkor volt csiszoló-, pácoló-, fényező-munkás a kolozsvári bútorgyárban. Érzékeny légzőszervei azonban nem bírták a port és a fényezőanyagok mérgező hatását; szervezete súlyosan károsodott. Nehéz sorsa láttán barátja, Szabó T. Attila, aki éppen az Erdélyi Múzeum-Egyesület felvirágoztatása, majd megmentése érdekében lépett vele életre szóló férfiúi szövetségre, felkereste Vásárhelyi János református püspököt, és arra kérte, hogy az egykori református kollégiumi tanárt alkalmazza az Igazgatótanácsnál. A tekintélyes professzor fellépése eredményesnek bizonyult, és 1956–1971 között Nagy Géza mint műemlék-, levéltár- és sajtóügyi előadó végzett értékes és emlékezetes munkát az Erdélyi Református Egyházkerület központi irodájában. Sok romladozó templom és parókia, pusztulásnak indult egyházi levéltár köszönheti megmaradását az ő gondoskodó buzgalmának.

1971-ben végre beteljesült régi vágya, és újra közvetlen kapcsolatba kerülhetett az ifjúsággal. Miután ugyanis 1970-ben bírósági úton rehabilitálták, barátai elértek, hogy kinevezék egyetemi előadótanárnak a magyar irodalomtanítás módszertana tanszékére. A kinevezés körüli hercehurca idején romániai magyar közügyi kérdés lett abból, hogy Nagy Géza igenis kerüljön vissza az őt megillető pedagógiai munkakörbe.

Izig-vérig értelmiségi alkatából következett, hogy az alkotómunkához való jussáról semmilyen körülmények között nem mondott le; ha a feltételek csak meditációra adtak alkalmat, akkor eljövendő munkák gondolatgöröngyeit görgette maga előtt, ha kellett, nyelveket tanított, vagy tankönyvet írt.

Az alkotómunkát hosszú időn keresztül csak a fordítások jelentették számára. A fordítást az életkörülmények kényszerűségében sem tekintette gályapadnak. Intellektuális próbaként fogta fel, hogy a fizikai munka után nyelvtudása, anyanyelvi leleménye miképpen birkózik meg Delavrancea vagy Aragon, Caragiale vagy Dürrenmatt szövegével. Fordításaiban nem törekedett művészi bravúrra, de sokat adott a szöveghűségére és a szép magyar hangzásra.

Filológiai rátermettsége már akkor megmutatkozott, amikor 1938–1939-ben Dsida Jenő örökébe lépve elvállalta a *Keleti Újságban* az *Anyanyelvünk* című nyelvművelő rovat szerkesztését. Íráskészsége bizonyítására a református ifjúsági folyóirat, az *Ifjú Erdély* biztosított teret. A tudományos kutatásban való jártasságának a jegyeit a *Hitel* és az *Erdélyi Múzeum* hasábjain megjelent írásai nyomán már az akkori szerkesztők (György Lajos, Szabó T. Attila, Venczel József) felfedezték, de a filológus igazi fokmérője az a két kötet, melyet a Kriterion Könyvkiadó adott ki 1970-ben, illetőleg 1977-ben. Kovács Dezső elbeszéléseinek és anekdotáinak válogatott gyűjteményéről, a Romániai Magyar Írók sorozatban közzétett *A kísértő* című kötetről és az ún. Fehér-sorozatban napvilágot látott Pápai Páriz Ferenc írásait tartalmazó *Békességet magam-*

nak, másoknak című kiadványról van szó. Mindkettőt Nagy Géza gondozta és látta el bevezető tanulmánnyal.

A Petelei Istvánnal, Thury Zoltánnal, Bródy Sándorral barátkozó fiatal Kovács Dezső (1866–1935) írói pályája úgy indult, hogy elsőrangú novellistája lesz irodalmunknak, de végül is életműve mint nagy nevelő egyénisége teljesedett ki. Nagy Géza féltő szeretettel vette számba egykori tanára és kollégiumi igazgatója szépirodalmi munkásságát, és noha a nagynevű tanítványok – köztük mindenekelőtt Szabó Dezső – már sok mindent elmondtak egykori nevelőjükről, bőven van mondanivalója a szépíróról, az irodalomelméletben, dramaturgiában járatos literátorról, a negyvenkét évig szolgáló tanárról és kollégiumát féltőn szerető, azt huszonhárom éven át szakszerűen és példásan irányító igazgatóról. Volt tanév, mikor a kollégium különböző osztályaiban az erdélyi magyar irodalom olyan eljövendő jelesei voltak tanítványai, mint Kós Károly, Áprily Lajos, Reményik Sándor, Ligeti Ernő. Mindegyiküknek lesz majd jó szava arról, hogy mit kapott iskolájától és személyesen Kovács Dezsőtől.

Tanárának írókat nevelő, irodalomtörténetileg is méltánylandó pedagógiai teljesítményéről szólva Nagy Géza szemét nem homályosítja el a személyes emlékek. Pontosan látja a novellista Kovács Dezső irodalomtörténeti rangját és helyét, méltán állapítva meg, hogy „életműve gazdagabb és változatosabb, mint a róla kialakult hagyományos kép”. Ahogy Nagy Géza számba veszi a nyomtatásban megjelent műveket, és az író intencióinak is megfelelően csak a legjelesebb darabokat veszi fel a válogatásba, ahogy bevezető tanulmányában elemzi ezeket az írásokat és beállítja a kelet-európai próza fejlődésének Tolsztojjal kezdődő vonulatába, elvégzi azt a mikrofilológiai munkát, melyet minden egyes írói életmű esetében – egyszer valahára – el kell végezni ahhoz, hogy végre egységes, szintetikus rendszerbe lehessen foglalni az erdélyi magyar irodalom XX. századi történetét.

A Fehér-sorozat Pápai Páriz-kötete ennél is fontosabb teljesítménye az erdélyi művelődési örökség birtokba vétele körüli permanens munkálkodásnak. Azzá teszi, hogy maga Pápai Páriz prominens képviselője az erdélyi magyar kultúrának, akit kortársai Erdély Galenusának, Erasmusának és Descartes-jának neveztek. A testes kötetet monográfiának beillő tanulmány vezeti be, utána pedig először találja meg az olvasó egy kötetbe egybegyűjtve Pápai Páriz Ferenc legfontosabb műveit, köztük olyanokat is, melyek mind ez idáig kéziratos formában szunnyadtak közgyűjteményeink polcain. A tanulmány bejárja a szerteágazó életmű minden tartományát: ismerteti a gyakorló orvos és az orvosi könyveket író egészségvédő szakember munkásságát, a szótárszerkesztő nyelvtudóst, a magyar protestáns múltat számba vevő, az első magyar címentant író historikust, a nagyenyedi Bethlen Kollégiumban sokféle tárgyat tanító professzort és magát a kollégiumot romlott állapotából kiragadó iskolaépítőt, az állambölcseletben és a természetfilozófiában egyaránt jártas filozófust, és nem utolsósorban a szépírót, a költőt. A hősét a művelődéstörténet különböző területein végigkísérő Nagy Gézának igencsak bele kellett dolgoznia magát mindazokba a természettudományi és filozófiai-históriaiai témákba, melyeken Pápai Páriz Ferenc tolla végigszántott. A szakkritika a kötetet úgy értékelte mint Pápai Páriz Ferenc munkássága korszerű bemutatását és művelődéstörténeti helyének valós értéke szerinti kijelölését.

A filológus sokoldalú érdeklődésének a bizonyossága Abbé de Saint-Pierre-nek a Téka-sorozatban 1979-ben közreadott kis kötete: *Az örökbéke-tervezet rövid foglalata*. A korai francia felvilágosodás mifelénk kevésbé ismert írója eszmevilágának a megidézé-

sével és ama vádaknak a felemlítésével, melyekkel kizárták az Akadémia tagjai sorából – az értelmiségi sors európai dimenzióiról tájékoztatta olvasóit a politikai és társadalmi feszültségekkel meglehetősen terhes időben. Nagy Géza bevezető tanulmánya egy békétlen korban úgy idézi az örökbéke-tervezet szerzőjét, hogy reményt támaszt kortársaiban: talán vannak az emberiségnek megvalósítható álmai is.

Befejezésül feltétlenül meg kell emlékezni a derűs arcú férfiról – egykori magyartanáromról, osztályfőnökömről –, aki idővel, ahogy összeöregedtünk, baráti szeretetével is elhalmozta egykori osztályának tagjait, akinek mindenkihez volt jó szava, mindig készségesen segített kicsin és nagyon, tanítványon, barátan és ismerősen.

Élete utolsó percéig (1981. január 24-én bekövetkezett haláláig) terveket forgatott fejében. Abban az időben, amikor kevés reményünk volt arra, hogy az Erdélyi Múzeum-Egyesület újrakezdheti munkásságát, ő a nagy alapítóról, Mikó Imréről készült monográfiát írni, mert nagyon is időszerűnek tartotta intelmét: „Ha valaha volt, most valóban nemzeti kötelesség jeleseink nevét és emlékét fennhagyni. Ezek szereznek fajunknak a mívelt világ előtt tekintetet, bennök dicsőül meg a haza, ők tartják fenn borús napokban a nemzeti önérték égi szikráját, éltetik a jelent s buzdítják a késő maradékot.

Nekünk nincs jobbaink számára Pantheonunk fővárosainkban – legyen legalább szíveinkben, legyen a nemzeti öntudat- és emlékezetben!”

Jegyzetek

1. Életrajzi adatait, irodalmi munkássága jegyzékét maga Nagy Géza állította össze a *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon* számára készített kérdőíven. – Az önképzőköri munkáról 1. *A Kolozsvári Református Kollégium Évkönyve az 1941–42. iskolai évről* (Szerk. Gönczi László). Kolozsvár (1942). 67–69. Bálint Tibor *Zokogó majom* (1969) c. regényében számol be arról, hogy milyen elhatározó szerepe volt tanárának az ő életében.

2. A Nagy Géza személyes vallomásaiból, feljegyzéseiből, beadványai, levelei másolataiból származó idézetek forrásai a család őrizetében lévő hagyatékban találhatók meg.

3. Márton Áron elismerő szavai a kolozsvári egyetem helytállásáról nyomtatásban is megjelentek a 6799/1945. sz., a nevelés időszerű feladatairól kiadott püspöki rendeletben: „*Valamennyi Lelkipásztornak, Hitoktatónak és bármely iskolában működő katolikus Tanárnak, Tanítónak és Nevelőnek.*” – A Ferenc József Tudományegyetem utolsó időszakára és a Bolyai Tudományegyetem szervezésére vonatkozóan 1. *A Kolozsvári Magyar Egyetem 1945-ben* (Szerk. Barabás Béla és Joó Rudolf). Budapest 1990. *A romániai magyar főiskolai oktatás. Múlt–jelen–jövő* (Kolozsvár 1991). A B. Kovács András készítette interjú: *Nagy Géza visszaemlékezéseiből*. Emlékek egy régi-új egyetemről. = *Romániai Magyar Szó*, 1990. 15, 17, 18, 20, 21. szám. Csögör Lajos a fennebb idézett, *A Kolozsvári Magyar Egyetem 1945-ben* c. kötet előszavában emlékezett meg Nagy Géza érdemeiről.

4. *Az MNSZ központi intézőbizottságának kiáltványa az ország magyarságához.* = *Szabad Szó* (Marosvásárhely), II. évf. 260. sz. 1945. november 21. – Az értekezletről 1. Balogh Edgár: *Férfimunka*. Budapest 1986. 121–125. Katona Szabó István: *A nagy remények kora (Erdélyi demokrácia 1944–1948)*. Budapest 1990. I. 275–300. – A Tízes Szervezetről: *Új élet az ósdi falak között. A Kolozsvári Tízes Szervezet*. A füzetet Nagy Géza tízedes kollégiumi tanár állította össze. Kolozsvár 1944. Nagy Géza: *Válasz Bogdan V. Tiberiu tanárnak személyem ellen intézett támadására.* = *Erdély*, I. évf. 1945. december 9. sz. – A marosvásárhelyi értekezlet után keletkezett MNSZ-válságból kiutat kereső cikkek: Kacsó Sándor: *Összintés*. = *Szabad Szó* (Marosvásárhely), II. évf. 266. sz. 1945. november 28. Kós Károly: *Együtt keressük a javítás módját.* = *Világosság*, III. évf. 3. sz. 1946. január 7. Kacsó Sándor: *Nem jelszó, hanem feladat.* = *Szabad Szó* (Marosvásárhely), III. évf. 16. sz. 1946. január 20. Kós Károly: *Szövetkezeteink védelmében.* = *Világosság*, III. évf. 58. sz. 1946. március 14. – Bukaresti sajtótámadás: *Ardealul este și rămîne românesc.* = *Libertatea*, 443. sz. 1946. február 8. – Gyöngyössy István követségi tanácsos jelentése Lucának a szociáldemokratakról és a nemzetiségi státútumról kifejtett nézeteiről: MSZMP KB Párttörténeti Archívuma, 274. fond. 10/73.

5. Id. Nagy Géza munkássága az EME-ben: *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület háromnegyedszázados tudományos működése* (Szerk. György Lajos). Kolozsvár 1937. 32, 34. EME titkári jelentések: *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület évkönyve az 1942. évre* (Szerk. Szabó T. Attila). Kolozsvár 1943. 3–11. *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület évkönyve az 1943. évre* (Szerk. Szabó T. Attila). Kolozsvár 1944. 3–11. – Az MNSZ határozata az EME támogatásáról: *A Romániai Magyar Népi Szövetség határozatai a Kolozsvárt 1945. május 6–13 között megtartott országos nagygyűlésen.* Kolozsvár 1945. 19–20. –

Az Erdélyi Múzeum ötvenedik évfolyamának méltatása Jékely Zoltán szignójával: jz: *Munkában az erdélyi tudományosság.* = Világosság, III. évf. 3. sz. 1946. január 7. – Az első durva támadás az EME ellen: Bocskói Viktor: *Egyetlen munkástagja sincs az Erdélyi Múzeum-Egyesület legnépesebb szakosztályának.* = Igazság, II. sorozat, V. évf. 1947. február 7. – További sajtótámadások az EME ellen: *Válaszúton az Erdélyi Múzeum-Egyesület.* (Névtelenül megjelent vezércikk) = Igazság, II. sorozat, V. évf. 1947. június 30., *Eltávolítják az Erdélyi Múzeum reakciós vezetőit.* (Névtelen cikk.) = Romániai Magyar Szó, I. évf. 2. sz. 1947. szeptember 3. – Csákány Béla rádiónyilatkozata: *Nincs két irány a Magyar Népi Szövetségben.* = Világosság, IV. évf. 1946. sz. 1947. június 16.

6. A felekezeti oktatásról a *Református Szemlé*ben megjelent cikkekre válaszol Kovács György: *A vallásszabadság és a felekezeti iskolák.* = Szabad Szó (Marosvásárhely), 1948. április 12. sz. – Vásárhelyi János református püspök az iskolák államosításáról: *A Román Népköztársaságban lévő Magyar Református Egyház Kolozsvárt 1948. október 24-én megnyílt Zsinatának Jegyzőkönyve.* = Református Szemle, XLII. évf. 1948. november 30. sz. 693.

7. Az 1952. február 22-én a kolozsvári Securitate pincéjében történeteket Gelu Păteanu elbeszéléséből ismerjük. – Nagy Gézának folyóiratokban, antológiákban megjelent műfordításai mellett önálló kiadványként publikált fordításai: Titus Popovici: *Az idegen* (1957) c. regénye, I. L. Caragiale: *Emlékezések, cikkek, tanulmányok* (1960), Ioan Slavici: *Mesék* (1961), I. Pop-Reteganu: *Virágok napja* (1969), Nicolae Iorga: *Válogatott írások* (1971). Németből fordította Fr. Dürrenmatt *A bíró és a hóhér* (1969) c. regényét. – Kovács Dezső: *A kísértő.* Elbeszélések és anekdoták (A kötetet összeállította és az előszót írta Nagy Géza) Bukarest 1970. Romániai Magyar Írók sorozat; Pápai Páriz Ferenc: *Békességet magamnak, másoknak* (Bevezető tanulmánnyal és magyarázó jegyzetekkel közzéteszi Nagy Géza). Bukarest 1977. Fehér-sorozat; Abbé de Saint-Pierre: *Az örökbéke-tervezet rövid foglalata* (Előszóval és jegyzetekkel ellátta Nagy Géza). Bukarest 1979. Téka-sorozat. – A Mikó Imrétől idézett befejező mondatokat I. Debreczeni Márton: *A Kióvi csata* (Kiadja Gróf Mikó Imre). Pest 1854. c. könyv előszavában (VI–VII. l.).

Rövidítve elhangzott az Erdélyi Múzeum-Egyesület Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztálya 1991. február 15-én tartott fölolvásóülésén.

**Készült a Református Egyház Misztótfalusi Kis Miklós
Sajtóközpontjának nyomdájában**